

DARIUSZ NIEMIEC

ŚREDNIOWIECZNE FUNDACJE RODU ODROWĄŻÓW W PODKRAKOWSKIEJ MOGILE PRZED 1266 R.

Najwcześniejszym chrześcijańskim obiektem sakralnym powstałym w najbliższym otoczeniu kopca Wandy z inicjatywy rodu Odrowążów był kościół parafialny pod wezwaniem św. Bartłomieja w Mogile (ryc. 1; 5). W dokumencie biskupa Prandoty z 1266 r. wyraźnie zapisano, że kaplica św. Bartłomieja, ufundowana przez przodków tego biskupa (*cappellam ibidem per antecessores nostros fundatam in honorem sancti Bartholomaei*), została wraz z dziesięcinami nadana opactwu cysterskiemu przez biskupa Iwona Odrowąża, czyli: fundatorami wspomnianego kościoła musieli być wspólni przodkowie biskupów Iwona i Prandoty, a zarazem najstarsi znani przedstawiciele rodu Odrowążów (Rajman 2002, 99; 2004, 101-102, 154-155; Bukowski 2014, 691; Bojęś-Białasik, Niemiec 2016a, 474). Iwo Odrowąż, jako pierwszy potwierdzony w dokumentach z imienia właściciel Mogiły, nie był przodkiem, lecz krewniakiem biskupa Prandoty. Na tej podstawie wymienioną fundację kaplicy św. Bartłomieja w Mogile należy datować przed pierwszymi wzmiankami o samodzielnej politycznej roli Iwona Odrowąża jako kanclerza księcia Leszka Białego, czyli przed rokiem 1206, gdy z takim tytułem poświadczony jest na dokumencie ówczesnego prepozyta sandomierskiego Wincentego Kadłubka (Tazbirowa 1966, 200; Deptuła 1997, 579). Jak to wynika z treści dokumentu biskupa Prandoty z 1266 r. pierwotnie, czyli aż do czasów biskupa Iwona, do kościoła św. Bartłomieja należeć miały dziesięciny z takich wsi jak: Mogiła, Ubysławice, Brzeg (Przewóz) i Syrachów (Sierachów) (Zdanek 2000, 104; Bukowski 2014, 691). W nieco starszym dokumencie biskupa Prandoty z 1244 r. wśród dziesięcin nadanych opactwu w najbliższych okolicach Mogiły przez jego poprzednika biskupa-fundatora wymienia się tylko dziesięciny ze wsi Mogiła i graniczących z nią

Ubysławic, co być może bardziej odzwierciedla stan faktyczny z 1222 r. (Zbiór dokumentów, 14 dok. XX; Laberschek 1989, 350). W świetle analizy wspomnianego wyżej dokumentu z 1244 r. dziesięciny z Syrachowa miał nadać klasztorowi dopiero biskup Prandota. Co ciekawe, w tak datowanym dokumencie nie wymienia się też wsi Brzeg/Brzęgi (*Brega super ripa Wyslae*) wśród pierwotnego uposażenia dziesięcinnego opactwa z czasów biskupa Iwona. Wsi, która przed 1250 r. należeć miała do miejscowego patrymonium Gryfitów (Wójcik 1993, 87), z głównym kluczem ich majątku zlokalizowanym w pobliskiej Ruszczy lub, alternatywnie, jest utożsamiana z wsią znaną później jako Przywóz, położoną bliżej Mogiły i zlokalizowaną po drugiej stronie Wisły (Zdanek 2000; Bukowski 2014).

Analiza XIII-wiecznych dokumentów – dokumentu fundacyjnego opactwa cystersów w Mogile z 1222 oraz, opisanego powyżej, dokumentu biskupa Prandoty z 1266 r. – upoważnia do stwierdzenia, że pierwotnym fundatorem kościoła św. Bartłomieja musiał być wspólny XII-wieczny przodek dwóch biskupów z rodu Odrowążów, czyli Iwona i Prandoty. Mógł być nim sam protoplasta rodu, czyli komes Prandota Stary odnotowany pod 1124 r. (Górski 1928, 12, 24; Świechowski 1956, 22; Trawkowski 1985, 446) lub jego syn Szawel (Saul) z Końskich, odnotowany w latach 1144-1146 (Górski 1928, 12, 96; Bieniak 2011). Znacznie mniej prawdopodobnym kandydatem jest domniemany wnuk Prandoty Starszego, czyli komes Szawel z dokumentu z 1189 r., najprawdopodobniej ojciec Iwona Odrowąża (Bieniak 2011), którego trudno uznać za ewentualnego przodka biskupa Prandoty. Ze względu na fakt, że późniejszy biskup krakowski Prandota z Białaczowa wywodził się z linii Prandoty Młodszego, wzmiankowanego w 1153 r., który musiał

być bratem nieco starszego Szawła z Końskich, dziada lub ojca Iwona Odrowąża (Górski 1928, 13, 37, 96; Trawkowski 1985a, 447), to uznać należy, że fundatorem mogińskiego kościoła św. Bartłomieja mógł być tylko ich jedyny znany wspólny przodek, czyli Prandota Stary. Wyraźny *terminus ante quem* dla budowy tego kościoła/kaplicy stanowić musi wspomniana pierwsza wzmianka o kanclerzu Iwonie Odrowążu z 1206 r., pierwszym, znanym z imienia patronie mogińskiej kaplicy.

Zażegnanie sporu opactwa w Mogile z niemal całym rozrośniętym rodem Odrowążów po śmierci biskup Iwona w 1229 r., poświadczane przez dokument z 1231 r., w którym niemal wszystkie znane linie Odrowążów, określają się jako dziedzice i sukcesorzy po Prandocie Starym (z adnotacją, że od imienia Prandoty pochodzić miała nazwa wsi Prandocin – Trawkowski 1985, 446), ujawnia, że prawdziwym powodem przeszkód czynionych klasztorowi w Mogile było przekonanie rodowców, że fundacja ich zmarłego stryja biskupa miała nielegalny charakter, gdyż dotyczyła prywatnych dóbr dziedzicznych (Bukowski 2014, 696). Wymieniony w tym dokumencie ogół dziedziców Prandoty Starego zrzekł się praw do Mogiły, w której znajdował się klasztor oraz Prandocina i Mikułowic i ostatecznie wziął ów klasztor pod swoją opiekę (Bukowski 2014, 696). Treść wspomnianego dokumentu z 1231 r. wyraźnie akcentuje ówczesną tradycję rodową wszystkich odłamów Odrowążów, że Mogiła wraz z Prandocinem i Szańcem stanowiła pierwotne *praedium* rodu, odziedziczone przez wszystkie gałęzie Odrowążów po Prandocie Starym (ryc. 2), który wobec tego był pierwotnym właścicielem wymienionych trzech kluczów dóbr (Trawkowski 1985, 446). Na tej podstawie początki domeny Odrowążów w Mogile odnosić można do okresu panowania Bolesława Krzywoustego. Być może nawet z tym władcą należy wiązać sam fakt dziedzicznego nadania tych ziem przodkowi Odrowążów (por. Górski 1928, 68).

Na obecnym etapie badań najwięcej argumentów przemawia za identyfikacją historycznej wsi Mogiła z XIII-XV w. z najmłodszym horyzontem chronologicznym rozległej średniowiecznej osady na stan. 1 w Mogile (Hachulska-Ledwos 1971; Parczewski 1988, 153-158, Tabl. IIA; Madyda-Legutko *et al.* 2005, Ryc. 5, 6, 12; Kubica-Kabacińska 2005, Ryc. 1; 2005a, Ryc. 1) odkrytej w najbliższej lokalizacji w stosunku do zachowanego XV-wiecznego kościoła św. Bartłomieja i rozpoznanej archeologicznie w partii terenu położonej nieco na zachód od funkcjonującej do dzisiaj średniowiecznej świątyni (Hachulska-Ledwos 1971; 1972). Najpóźniejszy horyzont funkcjonowania średniowiecznej osady w Mogile, rozpoznanej archeologicznie w obrębie stan. 1, należy datować na XIII-XIV w. (Dąbrowska 1962, 48; Hachulska-Ledwos 1972, 182). Świadczyć może o tym odkrycie na tym terenie

obiektu, który zawierał ceramikę późnośredniowieczną (Gizbert, Woźniak 1964, 79) oraz duża seria ceramiki późnośredniowiecznej z XIV-XV w., a nawet z XIII/XIV w., znaleziona w rejonie mogińskiego szpitala na arach 47b-d, 48 i 51a-c w odległości 400 m od średniowiecznego opactwa (Hachulska-Ledwos 1972, 171-182, Ryc. 1-2, Tabl. I-VII). Co niezwykle istotne dla zaproponowanej identyfikacji odkrytej tu osady z historyczną średniowieczną Mogiłą to fakt, że na całym terenie badanego stan. 1 w Mogile rejestrowano drobne fragmenty późnośredniowiecznej ceramiki (Hachulska-Ledwos 1972, 171), a co dość często było pomijane w dotychczasowych opracowaniach dotyczących rekonstrukcji chronologii osadnictwa w tej części współczesnej Mogiły. Z opisu w *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis* Jana Długosza wynika, że 2. poł. XV w. historyczna Mogiła musiała sięgać nawet bardziej na zachód niż dzisiaj i graniczyć nie tylko z Czyżynami i zanikłą wsią Pracze (ryc. 1), ale i z dalej położoną na zachód wsią Dąbie (Leszczyńska-Skrętowa 1985a, 507). Warto też zwrócić uwagę na nieco starszy od relacji Długosza przekaz z 1428, który wskazywać musi na sąsiedztwo wsi Mogiła z wsią Czyżyny (Czirin, Czyrzyn) oraz zanikłą wsią, Pracze, na gruntach której (na wzniesieniu) miał znajdować się kolejny kopiec grobowy z kamieniem na szczycie, określany dość jednoznacznie terminami *eyne mogil* i *tumba* (Zbiór dokumentów 1864, 107-108; Pilikowska 1994, 296, przypis 8; Słupecki 2005, 90, przypis 19; Radwański 2007, 102; Niemiec 2016, 245-446). Ten bezimienny kopiec na pograniczu wsi Pracze i Mogiła musiał być zlokalizowany znacznie bliżej historycznej wsi Mogiła niż kopiec Wandy (ryc. 1), co musi zastanawiać w kontekście genezy nazwy wsi i innego wyrażonego po raz pierwszy najbardziej przez Jana Długosza przekonania, że nazwa wsi pochodzić miała od dużej mogiły w kształcie piramidy usypanej dla legendarnej Wandy.

W kontekście tak wczesnej chronologii i wezwania parafii w Mogile warto zwrócić uwagę, że XII-wieczną metrykę musi mieć też kościół św. Bartłomieja w podkrakowskiej Morawicy, zbudowany być może przez palatyna Sieciecha lub jego bezpośrednich potomków z rodu Toporczyków (syna Andrzeja lub wnuka Sieciecha Młodszego) przy niedawno rozpoznany romkańskim palatium z 2. połowy XII w. (Bicz-Suknarowska 2019). Pleban Świętek z Morawicy jest już wzmiankowany w *Cudach świętego Stanisława*, spisanych w przedziale lat 1242-1252 (Cuda św. Stanisława, 176-177, 181-182; Kurtyka 1997, 59, Tabl. 2). Wiadomo, że przed 1320 r. parafia morawicka była obsadzana przez dwóch plebanów, co interpretuje się jako relikw charakterystycznej dla XII w. instytucji małej grupy kanonickiej (Kurtyka 1997, 59-60). Zdaniem Janusza Kurtyki dziesięcina pobierana przez plebanów z Morawicy z ról kmiecych w Ściejowicach (Sieciechowicach) wskazywać może,

że kościół morawicki uzyskał ten dochód znacznie przed 1229 r., czyli przed potwierdzeniem przynależności tej miejscowości do kompleksu dóbr należących do klasztoru benedyktynów w Tyńcu (Kurtyka 1997, 61). Klasztor tyniecki mógł wejść w posiadanie tej wsi dopiero po 1124 r., gdyż nie jest wymieniona wśród jego pierwotnego uposażenia w tak datowanym dokumencie legata Idziego, co pośrednio pozwala wnioskować o tak wczesnej XII-wiecznej chronologii (przed 1124 r.) powstania kościoła św. Bartłomieja w Morawicy (Kurtyka 1997, 61). Najwcześniejszym uchwytnym źródłowo wydarzeniem wskazującym na żywy kult św. Bartłomieja w ówczesnej Polsce, a zwłaszcza na Śląsku jest początkowy epizod dotyczący obrony grodu w Głogowie w dniu 24 sierpnia 1109 r., którego oblężenie zaskoczyło mieszkańców tego grodu w dniu uroczystości mszalnych sprawowanych w samym grodzie ku czci tego świętego (zob. Gall Anonim 1999, 135; por. Danielski, Kuźmak 1995, 75-76) i stąd być może szczególne przekonanie o opiece tego świętego nad środowiskiem rycerskim z kręgu Bolesława Krzywoustego, a później w śląskiej senioralnej linii potomków Władysława Wygnańca aż po Henryka Brodatego. Pośrednikiem w adaptacji tego kultu przez podkrakowskich Toporczyków mógł być komes Wojsław, określany przez Galla Anonima jako krewny/powinowaty palatyna Sieciecha i poświadczony w późniejszym przekazie Kosmasy jako komes/kasztelan grodowy w Głogowie. Jan Długosz w *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis* odnotował, że katedra krakowska posiadała w jego czasach relikwię ramienia św. Bartłomieja Apostoła (Długosz 1984, 41), jednak bez podania okoliczności pozyskania tej relikwii. Ta niewiedza Długosza może wskazywać na wczesnośredniowieczną metrykę pojawienia się tej relikwii w Krakowie i Małopolsce.

Najprawdopodobniej, najstarszy drewniany kościół mogiński został spalony w czasie pierwszego najazdu mongolskiego z 1241 r. i obiekt musiał zostać odbudowany i rekonsekrowany przez biskupa Prandotę przed 1266 r. W liście z kapituły skierowanym do opatów z Mogiły i Henrykowie wyraźnie wspomina się o spaleniu i zniszczeniu zabudowań klasztornych w Mogile (i Henrykowie) przez Mongołów w 1241 r. (Staniszewski 2001, 502; Bukowski 2014, 734). Z dokumentu biskupa Prandoty z 1266 r. wynika, że wraz z pełniącym funkcje parafialne kościołem św. Bartłomieja miejscowi cystersi przejęli obowiązki duszpasterskie nie tylko w samej Mogile, ale także nad ludnością takich pobliskich wsi, jak: Ubysławice, Brzeg (*Brega super ripa Wyslae*, Przewóz?) i Syrachów oraz Czyrzyny (Czyżyny), skąd pobierali też dziesięciny (Zdanek 2000, 104; 2001, 523; Rajman 2004, 155; Bukowski 2014, 691, 726, 728). W 1266 r. biskup zdecydował też, że część sakramentalnych posług duszpasterskich realizowana ma być w wymienionych wsiach przez zaprzyjaźnionego plebana,

wybranego i opłaconego przez opactwo (Zdanek 2001, 523, przypis 34). Do takich uprawnień duszpasterskich, wyraźnie zastrzeżonych dla świeckich plebanów w inkorporowanym do klasztoru kościele św. Bartłomieja, zaliczyć należy prawo do udzielania sakramentów chrztu i małżeństwa. Z kolejnych bulli papieskich (Marcina V z 1430 r. i Piusa II z 1460 r.) wynika, że kancelaria papieska pozytywnie zweryfikowała przedstawione przez opactwo cystersów dokumenty biskupów Iwona i Prandoty dotyczące prawa udzielania przez rektora kościoła św. Bartłomieja sakramentów chrztu i bierzmowania (Bukowski 2014, 726). Z sentencji wyroku sądu polubownego z 1454 r. wynika z kolei, że do podtrzymanych w orzeczeniu uprawnień plebana z Pleszowa należeć miały prawo do udzielania komunii, kołédnego i świętopietrza ze wsi Mogiła (Bukowski 2014, 726). W literaturze przyjmuje się, że już w XIII w., przynajmniej od 1266 r., posługę duszpasterską w kościele św. Bartłomieja w Mogile sprawował przede wszystkim pleban z pobliskiego Pleszowa w związku ze sporami toczonymi w XV w. przez parafię pleszowską z mogińskimi cystersami o dziesięciny, świętopietrze i zakres uprawnień parafialnych (Zdanek 2001, 523, przypis 34; por. Bukowski 2014, 726). Według tradycji, odnotowanej przez Jana Długosza w *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis*, połączenia parafii w Mogile z duszpasterstwem w sąsiednim kościele parafialnym w Pleszowie miał już dokonać biskup Iwo Odrowąż (Bukowski 2014, 703, 726).

Być może jedyną znaną pozostałością po XIII-wiecznym drewnianym kościele św. Bartłomieja w Mogile (odbudowanym przed 1266 r. przez biskupa Prandotę z rodu Odrowążów) i uzyskanego wówczas prawa do udzielania chrztu przez świeckiego plebana może być nieco zapomniana drewniana chrzcielnica zachowana do dzisiaj w unikatowym wnętrzu drewnianej gotyckiej świątyni (**ryc. 4A**; Łuszczkiewicz 1867, 166, Ryc. 8; Kopera 1904; por. Tomkowicz 1906, 139, Ryc. 88). Chrzcielnica została ustawiona wtórnie (być może po 1466 r.) na sześciobocznej podstawie kamiennej o wyraźnie odmiennej gotyckiej stylistyce (Tomkowicz 1906, 139). Oryginalna drewniana chrzcielnica z Mogiły jest ozdobiona płasko-rzeźbionym późnoromańskim motywem splecionych pierścieni (łańcuchem pierścieniowatym, plecionki łańcuchowej – zob. **ryc. 4A**). Ornament ten ma ściśle analogie w niemal identycznym motywie znanym z ceramicznych elementów nadproży okiennych pochodzących z dominikańskiego kościoła św. Jakuba w Sandomierzu oraz kościoła św. Stanisława w Chlewiszku (**ryc. 4B, C**; Sas-Zubrzycki 1915, 219, Ryc. 726; Szydlowski 1928, 87, przypis 119; Świechowski 1961, 118-119, Ryc. 35, 36; Gołubiewowa 1975, 28-29, 188, Ryc. 113, 151, nota kat. nr 37) koło gniazda rodowego w Końskich, Odrowążu i Białaczowie (tutaj Stanisławowe wezwanie kościoła musi wskazywać na

fundację dokonaną po 1253 r.). Według nowożytnej tradycji, odnotowanej przez Bartosza Paprockiego, Chlewiska stanowić miały element wczesnego uposażenia klasztoru dominikanów w Sandomierzu dokonanego przed 1362 r., jak na to wskazuje tak datowana konfirmacja praw tego klasztoru do Chlewisk (Górski 1928, 41).

Najprawdopodobniej pierwotną własnością innej grupy dziedziców Prandoty Starego niż właściciel Mogiły Iwo Odrowąż mogła być też pobliska wieś Krzesławice, położona na północ od kopca Wandy w Mogile i, jak wynika to z analizy serii źródeł z XIII w., związana z linią Odrowążów sprawującą patronat nad kościołem w Szańcu w kasztelanii wiślickiej (Górski 1928, 14). Sama wieś Krzesławice jest wzmiankowana po raz pierwszy w 1198 r. w dokumencie patriarchy Jerozolimy, Haymarusa Monachusa (starofranc. Aymar Le Moine de Corbizzi) czyli musiała istnieć już przed tą datą w XII w., gdyż jak wynika to z treści tego dokumentu folwark krzesławicki został przekazany klasztorowi bożogrobców miechowskich przez niejakiego pana Budziwoja lub rycerza Buginię wg odczytu/przekazu (?) Jana Długosza z *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis* (Lib benef III, 15; Górski 1928, 14, 48; Bukowski 1997, 222). W latach 1228-1232 r. cała wieś w Krzesławicach zajęta została przez konwent cystersów w Mogile, jak o tym świadczą tak datowane bulle papieża Grzegorza IX z interwencją procesową na rzecz przywrócenia praw klasztoru miechowskiego (Bukowski 1997, 222). Według hipotezy Macieja Zdanka Krzesławice mogły być kolejną darowizną biskupa Iwona Odrowąża dla opactwa w Mogile dokonaną jednak tak jak w przypadku Mikułowic i Szańca z naruszeniem praw innych podmiotów (Zdanek 2001, 528-529). Z treści bulli następnego papieża Innocentego IV wynika, że przed 1247 wieś Krzesławice miała zostać zagrabiona przez rycerza krakowskiego Budzisława z Szańca z rodu Odrowążów, ale w tej samej bulli zachowała się też istotna informacja, że ów rycerz Budzisław miał otrzymać na własność Krzesławice w wyniku wyroku wydanego w latach 1245-1247 przez księcia i księżnę krakowską (Bukowski 1997, 222). Ponadto z treści wzmiankowanej bulli przebija przekonanie rycerza Budzisława oraz księcia Bolesława Wstydlivego i księżnej Kingi o pierwotnej rodowej rycerskiej własności tej wsi, a w związku z tym o pierwotnym związku Krzesławic z rodem Odrowążów. Z następnej bulli wydanej w 1248 r. przez tego samego papieża wynika, że kolejny przedstawiciel rodu Odrowążów, określony jako szlachetny Rodecesław z Szańca miał ściągać daniny z Krzesławic (Bukowski 1997, 222). Dopiero w 1288 r. w wyniku interwencji księcia Leszka Czarnego inny przedstawiciel tej linii Odrowążów, niejaki komes Krzesław, być może łowczy sandomierski z lat 1276-1278 lub kasztelan czchowski z lat 1292-1295 (Górski 1928, 37, 48), dokonał wieczystego

zrzeczenia się praw do dziedzicznych Krzesławic (Bukowski 1997, 222). Waldemar Bukowski zupełnie słusznie zwrócił uwagę na w pełni zgodną z wymową źródeł tożsamość rycerza Budzisława odnotowanego w 1247 r. z bulli papieża Innocentego IV z Budzisławem, kasztelanem wiślickim, synem zmarłego komesa Budzisława, który wraz z owdowiałą matką toczył w 1236 r. spór z opactwem w Mogile o rodowy patronat tej linii Odrowążów nad kościołem w Szańcu i wsią Mikułowice w kasztelanii wiślickiej (Bukowski 1997, 223, przypis 2). Z kolei, wspomnianego komesa Budzisława można identyfikować z Budzisławem Krzesławowicem, który poniósł śmierć w 1225 r. podczas wyprawy przeciwko Prusom (Górski 1928, 14, 48; Bukowski 1997, 223, przypis 2), tożsamym też najprawdopodobniej z Budziwojem/Bugininem, panem Krzesławic przed 1298 r. Wtedy ojca Budzisława/Budziwoja o imieniu Krzesław uznać należy za domniemanego XII-wiecznego założyciela wsi Krzesławice (Górski 1928, 14). W literaturze przyjmuje się, że Krzesław mógł być wnukiem Prandoty Starego (Górski 1928, 14-15, 96). Zbieżność imienia Krzesław i nazwy wsi Krzesławice są uderzające. Na podstawie przypadkowych znalezisk archeologicznych wczesnośredniowieczną wieś Krzesławice można identyfikować z terenem przy tutejszym nowożytnym kościele i cmentarzu przykościelnym, gdzie przy kopaniu grobów odkryto denar Władysława Hermana i fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej (Dąbrowska 1962, 28), co pozwala datować początki tej wsi na XII w. (po 1102 r.). Według *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis* Jana Długosza wieś Krzesławice w XV w. należała nadal do klasztoru bożogrobców miechowskich i podlegała opiece kościoła parafialnego w Pleszowie (*Krzesławice, villa sub parochia de Plyeszow super fluvium Dlubnya, prope Molgilam sita, cuius proprietates ad monasterium Myechoviense pertinet* - zob. Liber Ben III, 15), którego istnienie jest wprawdzie potwierdzone źródłowo od XIV w., ale w kontekście XV - wiecznych sporów z parafią św. Bartłomieja w Mogile o jurysdykcję parafialną i dziesięciny uznać należy, że parafia w Pleszowie musiała powstać przed 1266 r. Skutkiem złego przetłumaczenia fragmentu tekstu bulli papieża Grzegorza IX z 1228 r., w którym mowa jest tylko o przynależności Krzesławic do kościoła miechowskiego, Elżbieta Dąbrowska wprowadziła do literatury fałszywą wiadomość o rzekomym wczesnośredniowiecznym kościele krzesławickim (zob. Dąbrowska 1962, 28). W rzeczywistości pierwsza miejscowa kaplica św. Jana Chrzciciela jest wzmiankowana w Krzesławicach dopiero w latach 1595-1598 (Bukowski 1997, s. 223; Lempart 2011, 14). Nieco wcześniej kościółek ten pojawia się w ikonografii otoczenia kopca Wandy z 1587 r. autorstwa Adolfa Lautensacka (Lepszy 1929, 51-52; Ryc. po 46). W kontekście kopca Wandy, położonego na południe od Krzesławic, warto

zwrócić uwagę na informację zanotowaną przez Jana Długosza w *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis* o innych kopcach/pagórkach położonych na północ od Krzesławic w stronę dobrze znanej Długoszowi z autopsji wsi Raciborowice (Bukowski 1997, 222).

Niewykluczone też, że zatraconą cenną własnością Odrowążów może być reliefowy enkolpion typu kijowskiego odkryty w 1966 r. na stan. 62A w Mogile (ar 28/D) zaliczany do rzadkiego na ziemiach polskich podtypu boryso-glebowskiego i datowany na podstawie analogii staroruskich na XII w. (po 1115 r.), po początki XIII w. (Gródek-Kciuk 1989, 110–111, 126–127, Ryc. 3:16; Wołoszyn, Kubica-Kabacińska 2006, 387, nota nr 6; Kubica-Kabacińska 2012, 134; Kubica-Kabacińska 2016, 60; por. Kruk *et al.* 2006, 99–100). Enkolpion z Mogiły zachował się fragmentarycznie z centralną częścią krzyża i tylko jednym pełnym ramieniem krzyża. W najlepiej zachowanej, centralnej części rewersu przedstawiono postać identyfikowaną jako wizerunek św. Borysa ukazanego z prawą ręką na piersi i lewą ręką trzymającą model pięciokopułowej świątyni (por. Kruk *et al.* 2006, 100). W jedynym zachowanym medalionie na zakończeniu ramienia krzyżyka przedstawiono postać trudno identyfikowalnego świętego. Po 1072 r. centrum kultu obydwu męczenników z rodu Rurykowiczów stało się miejsce ich pochówku w Wyszogrodzie koło Kijowa, gdzie w 1115 r. konsekrowano ku ich czci nową kamienną pięciokopułową cerkiew (Wołoszyn, Kubica-Kabacińska 2006, 387, nota nr 6; Kruk *et al.* 2006, 100). Tego typu krzyżyki relikwiarzowe poświadczane są najczęściej jako własność ówczesnych elit kościelnych i świeckich. Trudno postrzegać taki relikwiarz jako element zwykłej wymiany handlowej z Rusią. Raczej mógł to być dość szczególny prezent dyplomatyczny otrzymany w Kijowie (lub innym grodzie staroruskim np. w samym Wyszogrodzie lub Haliczu), ewentualnie od poselstwa kijowskiego przybywającego przez Mogilę do Krakowa. W kontekście związku pobliskiej wsi i kościoła św. Wincentego w Pleszowie z rodem Łabędziów, czyli rodem potomków Piotra Włostowica (szerszy komentarz patrz dalej) należy też jak najbardziej rozważać ewentualny związek enkolpionu odkrytego w Mogile z bogatym zespołem relikwii przywiezionych z Rusi przez księżniczkę Marię w wianie dla świeżo poślubionego małżonka Piotra Włostowica, o czym wiadomo z niemal współczesnej tym wydarzeniom relacji, tzw. *Translatio manus sancti Stephani*, powstałej w połowie XII w. w opactwie Zwiefalten, a opartej na osobistej opowieści zasłyszanej przed 1141 r. przez trzech mnichów benedyktyńskich z Zwiefalten w Łęczycy od Salomei z Bergu, wdowie po Bolesławie Krzywoustym (Wieczorek 1996, 28–32). Gdyby przyjąć najpóźniejszą, górną granicę datowania tego zabytku to kusząca jest możliwość wiązania tego relikwiarza z misją ruską św. Jacka Odrowąża i towarzyszącym mu braci

dominikanów w Kijowie w latach 1228–1233 (Woroniecki 2007, 85–106; Spież 2007, 81–71; Trajdos 2008, 61–74), być może nawet z przyjmowaną przez część historyków (Dekański 1999, 129–130; Wiater 2015, 99) jego obecnością w miejscu pochówku i centrum kultu św. Borysa i Gleba, czyli podkijowskim Wyszogrodzie (alternatywnie do mazowieckiego Wyszogrodu z *Żywota św. Jacka* autorstwa krakowskiego lektora Stanisława – zob. Lektor Stanisław z Krakowa 2007, 113–114; Woroniecki 2007, 115; Loenertz 2007, 66; Spież 2007, 73–75). Część badaczy wyraża nawet opinię, że rzekomy cud z przejściem na płaszczu na Wiśle pod Wyszogrodem (ryc. 3B), opisany w XIV w. przez lektora Stanisława, w rzeczywistości miał pierwotnie dotyczyć wydarzenia na Dnieprze oddzielającym staroruski Wyszogród od Kijowa, na co wskazywać może bezpośrednie uczestnictwo w tym wydarzeniu trzech braci (Godyna, Floriana i Benedykta) związanych z kijowską misją św. Jacka (Dekański 1999, 129–130; Wiater 2015, 99). A zwłaszcza Godyna, który zgodnie z przekazem Jana Długosza był pierwszym kijowskim przeorem dominikanów (Loenertz 2007, 66). W późnośredniowiecznej tradycji wskazuje się też, że sam Iwo Odrowąż, jako kanclerz i kanonik wawelski, miał nieco wcześniej dość krótko przebywać na Rusi i w samym Haliczu asystować biskupowi krakowskiemu Wincentemu Kadłubkowi i biskupom węgierskim przy sakralnym akcie namaszczenia i koronacji Kolomana i jego małżonki, błogosławionej Salomei, siostry księcia Bolesława Wstydliwego. W kronice Jana Długosza odnotowano obecność kanclerza Iwona Odrowąża przy tej sakrze koronacyjnej pod rokiem 1208 (zob. Długosz 2009a, 255; por. Labuda 1983, 51–56). Na podstawie tej relacji niektórzy badacze przyjmują współudział biskupa krakowskiego przy asyście ówczesnego kanclerza książęcego i kanonika wawelskiego Iwona Odrowąża w liturgii koronacyjnej, która miała być przeprowadzona faktycznie w 1214 r. w Haliczu pod przewodnictwem biskupa ostrzyhomskiego (zob. Droba 1881, 42–44; Labuda 1983, 54–56).

Opisany enkolpion, znaleziony na stanowisku 62A w Mogile, może być też cenną wskazówką, że w obrębie tego stanowiska (lokalizacja stan. zob. Parczewski 1988, 160–161, Tabl. IIA; Madyda-Legutko *et al.*, 2005, Ryc. 5, 6; Kubica-Kabacińska 2005, Ryc. 1; 2005a, Ryc. 1) należy być może szukać relikwii domniemanego dworu Odrowążów z XII–XIII w. Kres użytkowania tej najmłodszej fazy mogińskiej osady (czyli stan. 62A w Mogile) o wyraznie rycerskim charakterze, co znowu wskazywać by mogło na siedzibę Odrowążów, wyznaczać musi znaleziona w obiekcie 260 rycerska ostroga z zaczepami płytkowymi (typu II5 wg klasyfikacji Z. Hilczerówny [1956]), datowana ramowo na XIII i początek XIV w. (Poleski 1992, 135–136, Ryc. 6:3). Majątek/folwark w Mogile wraz z przyległościami był przed fundacją

klasztora cystersów w 1222 r. prywatną dziedziczną własnością należącą do biskupa Iwona Odrowąża (*praedium meum, quod dicitur Mogila sive Tumba, super Dlubna cum omnibus suis appendiciis et cum omni iurisdictione hereditaria in eadem villa mihi pertinente* – Zbiór 2) z immunitetem sądowym odziedziczonym po przodkach, a więc najpewniej ojcu/dziadku Szawle z Końskich, który najprawdopodobniej przejął go po pradziadku biskupa i protoplaście rodu Prandocie Starszym. Co istotne, osadnictwo na stanowisku 62A zanika najpóźniej przed połową XIV w., podobnie jak wzmianki historyczne z dokumentów o graniczącej z Mogiłą wsi Ubysławice, której mieszkańcy przed 1222 r. musieli płacić dziesięcinę kościołowi św. Bartłomieja w Mogile. Na tej podstawie możliwa jest identyfikacja osady odkrytej na stanowisku 62A z należącą do Odrowążów wsią Ubysławice, wzmiankowaną kolejno w latach 1244-1266 oraz po raz ostatni w 1294 r. w najbliższym sąsiedztwie ówczesnej wsi Mogiła, tożsamej najprawdopodobniej ze stan. 1 w Mogile (Zbiór 1867, 14, 23, 33; Laberschek 1989, 350). Byłaby to część przylegającego do Mogiły majątku rodowego Odrowążów sprzed 1222 r. objęta opieką parafialną i dziesięciną przez mogiński kościół św. Bartłomieja (Górski 1928, 48). Musiał to być duży kompleks osadniczy w najbliższym sąsiedztwie Mogiły, bo w dokumencie Wacława czeskiego z 1295 r. tylko przy Ubysławicach (i jeszcze Prandocinie) jest mowa o „całych Ubysławicach z przyległościami” (*totum Ubizlavice cum appenditiis suis*) (Zbiór 1867, 33), co najlepiej odpowiadałoby stosunkowo dużemu kompleksowi osadniczemu rozpoznanemu archeologicznie na stanowiskach 62 i 62A w Mogile (ryc. 1). Z zachowanych dokumentów z lat 1227-1230 wiadomo, że z kolei Syrachowice, inna wieś granicząca od południa z opactwem (ryc. 1) płacąca dziesięcinę kościołowi św. Bartłomieja nie należała do majątkowej domeny Odrowążów (Zbiór 1867, 6, 8-9). Treść dokumentu z 1244 r. wskazywać może, że dziesięciny z Syrachowa przyznane zostały mogińskiemu kościołowi (i zarazem cystersom) dopiero w tym roku przez biskupa Prandotę. Z kolei inna bliska wieś Brzeg, położona po drugiej stronie Wisły (*Brega super ripa Wyslae*), która w czasach Iwona Odrowąża miała płacić dziesięciny kościołowi św. Bartłomieja w Mogile jest być może tożsama z wsią Brzegi wymienioną w 1250 r. wraz z Ruszcą i Branicami, jako dziedziczna własność Klemensa z Ruszczy z rodu Gryfitów, ówczesnego wojewody księcia Bolesława Wstydlwego (Wójcik 1993, 87; Lempart, Górski 2009, 11). Brzegi zaliczyć wobec tego należy do XII-wiecznego patrymonium rodu Gryfitów z głównym kluczem dóbr zlokalizowanym w Ruszczy, gdzie rozpoznano w badaniach archeologicznych romański kościół o rzadkim wezwaniu św. Grzegorza (Kubica-Kabacińska 2007; 2010), zbudowany na pewno przed 1224 r., gdy w otoczeniu

księcia Leszka Białego i biskupa Iwona Odrowąża pojawia się pierwszy znany pleban z Ruszczy o charakterystycznym cysterskim imieniu Bernard¹. Warto też podkreślić fakt, że wśród przodków Klemensa Gryfity pojawia się jego dziad o imieniu Bartłomiej, którego synem był Sulisław będący ojcem Klemensa (Wójcik 1993, 65; Lempart, Górski 2009, 11). Wynikałoby z tego, że w rodzie Gryfitów, podobnie jak w przypadku Toporczyków i Odrowążów św. Bartłomiej mógłby pełnić funkcję patrona XII-wiecznego rycerstwa, a w tym konkretnym przypadku można nawet zastanawiać się, czy nie była to w dzieciństwie osoba ochrzczona w kościele mogińskim, skoro ze wspomnianej wsi Gryfitów w Brzegach płacono dziesięcinę dla tego mogińskiego kościoła, później przejętą przez kościół w Pleszowie.

W świetle opisu Jana Długosza z *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis* drewniany kościół parafialny w Pleszowie miał wezwanie św. Wincentego Męczennika, a sama wieś wraz ze zlokalizowanym tutaj dworem miała być ośrodkiem dziedzicznych dóbr rodu Łąbędziów (*Pleschov. Villa habens in se parochialem ecclesiam ligneam Sancto Vincentio martyri dicatam, cuius haeres Johannes de domo Cygnorum* – Liber Beneficiorum II, 163; por. Friedberg 1926, 55). Istnienie kościoła w tej wsi jest źródłowo dobrze poświadczane od początków XIV w., ale w kontekście XV-wiecznych sporów z parafią św. Bartłomieja w Mogile o jurysdykcję parafialną i dziesięciny uznać należy, że sama parafia w Pleszowie musiała powstać przed 1266 r. Jan Długosz w innym fragmencie *Liber beneficiorum* dotyczącym parafii i klasztoru w Mogile odnotował, że kościół parafialny w Pleszowie miał już funkcjonować w okresie pontyfikatu biskupa Iwona Odrowąża (Bukowski 2014, 703, 726). Bardzo charakterystyczne wezwanie pleszowskiego kościoła odnoszące się do najbardziej znanego ośrodka kultu św. Wincentego Męczennika na wrocławskim Ołbinie, wraz z patronatem przypisanym rodowi Łąbędziów, oraz wyjątkowe wczesnopiastowskie depozyty (skarby monet i ozdób zdeponowane po 1055 r. czy para posrebrzanych ostróg z 2. połowy XII lub 1. połowy XIII w.) pochodzące z osady na stan. 49 w Pleszowie (Poleski 1992, 136, Ryc. 5:1, 2; Reyman-Walczak 2016, 96) stanowić mogą podstawę do próby łączenia początków tego kościoła z protoplastą rodu

¹ Mógł to być kapłan oddelegowany przed 1224 r. do Ruszczy z konwentu cystersów w Jędrzejowie, najważniejszej rodowej fundacji Gryfitów z lat 1147-1153 w patrymonium arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana-Janika (Wójcik 1993, 28). Współfundatorem tego opactwa miał być brat arcybiskupa o imieniu Klemens (ante 1141-post 1161), najstarszy znany z imienia przodek linii Gryfitów z Ruszczy (Wójcik 1993, 26, 28, 30). Kolejnym odnotowanym w 1236 r. dobrodziejem tego opactwa był też jego wnuk Sulisław Bartłomiejowic (Wójcik 1993, 28). Najprawdopodobniej wśród wymienionych trzech bezpośrednich przodków XIII-wiecznego Klemensa z Ruszczy należy szukać fundatora romańskiego kościoła z Ruszczy.

Łabędziów, Piotrem Włostowicem lub jego synem Świętosławem, osobiście zaangażowanych w benedyktyńską/norbertańską fundację opactwa ołbińskiego. Relikwie św. Wincentego zostały sprowadzone do Polski przez Piotra Włostowica z Magdeburga do Wrocławia w 1145 r. (Friedberg 1926, 89; Orłowski 1984, 50-51; Snoch 1987, 34), co wyznaczać musi absolutne *terminus post quem* dla budowy kościoła w Pleszowie. Przed 1315 r. patronem kościoła i właścicielem wsi Pleszów i Brzegi miał być Świętosław z Pleszowa, którego synami byli Mikołaj i Leonard jak wynika to z tak datowanego dokumentu Władysława Łokietka (Leszczyńska-Skrętowa 1985, 231). Następną XIV-wieczną właścicielką Pleszowa została Anna, określona w dokumencie z 1375 r. jako córka zmarłego Leonarda dziedzica z Pleszowa (Bukowski 2014, 699). Wymienione w dokumencie z 1315 r. imiona Świętosław i Leonard są bardzo charakterystyczne dla linii rodu Łabędziów wywodzącej się od Świętosława-Konstantyna, syna Piotra Włostowica i ruskiej księżniczki Marii, córki Olega Świętosławowicza, księcia czernihowskiego i Teofano Musaloniisy, patrycjuszki bizantyńskiej (Friedberg 1926, 14, 23-24; Bieniak 1985, 54). W latach 1166-1193 r. wnukami Piotra Włostowica w tej linii, wymienionymi wśród patronów klasztoru św. Wincentego i dobrodziejów opactwa cystersów w Jędrzejowie oraz dobrodziejów klasztoru miechowskiego sprzed 1198 r., byli arcybiskup gnieźnieński, Piotr (fundator słynnych Drzwi Gnieźnieńskich z monogramem Piotra Włostowica), Włodzimierz i Leonard (Friedberg 1926, 27, 57; Bieniak 1990, 59-60). Jak wynika to z wpisów do *Nekrologu strzeleńskiego*, synem wspomnianego Włodzimierza (zmarłego przed 1204 r. – Friedberg 1926, 28) miał być kolejny Świętosław, a jego synem kolejny Włodzimierz, znany wojewoda krakowski z lat 1234-1237 (Friedberg 1926, 28; Bieniak 1990, 61-62). Synem wojewody był Świętosław Włodzimierzowicz, odnotowany pod 1256 r. i poległy w 1273 r. w bitwie pod Boguszynem (Freideberg 1926, 28, 58, przypis 9). Należy jednak zwrócić uwagę, że w *Nekrologu opactwa św. Wincentego* wymieniono też Świętosława syna Leonarda (Friedberg 1926, 28), a to z kolei mogłoby wskazywać, że Pleszów był w posiadaniu linii Łabędziów wywodzących się od Leonarda, wnuka Piotra Włostowica, zwłaszcza, że imię Leonard wraz z imieniem Świętosław pojawia się wśród jedynych znanych właścicieli Pleszowa sprzed 1314 r. Wtedy Świętosława z Pleszowa uznać można nawet za prawnuka Leonarda i wnuka Świętosława (obu wymienionych w nekrologu ołbińskim) i tym samym przyjąć, że miał ojca o nieznanym imieniu (być może Mikołaja lub nawet Leonarda). Inna możliwość to przyjęcie, że Świętosław z Pleszowa wywodził się z linii wnuka Włostowica Leonarda poprzez Leonarda Chocimirowicza odnotowanego w dokumencie Konrada Mazowieckiego z 1242 r. (Friedberg 1926, 58).

Warto też zwrócić uwagę, że pomiędzy Mogiłą a Pleszowem, przy brzegu Wisły, znajdowała się zanikła wieś Domaszów, która przed 1366 r. należała do klasztoru norbertanek z podkrakowskiego Zwierzyńca (Bukowski 2014, Mogiła, 699). Jako własność zwierzynieckiego klasztoru jest już poświadczona przez dokument Bolesława Wstydlivego z 1254 r. (Sikora 1985, 595), co może wskazywać, że znacznie wcześniej w 2. połowie XII w. była to część gruntów należących do fundatora tego klasztoru czyli Jaksy z Miechowa, może nawet, tak jak w przypadku Zwierzyńca, przejętych wraz z wianem żony Agatii-Agaty od Piotra Włostowica, która po śmierci męża w 1176 r. miała dokończyć realizację jego fundacji klasztornych na wrocławskim Ołbinie, małopolskim Miechowie i w podkrakowskim Zwierzyńcu (Bieniak 1990, 64-66). Ostatnią przedstawicielką rodu Jaksy związaną bezpośrednio z klasztorem zwierzynieckim miała być wnuczka Jaksy po kądzieli, błogosławiona Bronisława potwierdzona jako mniszka norbertańska w latach 1217-1259, a w nowożytnej tradycji klasztoru zwierzynieckiego identyfikowana jako córka córki Jaksy o imieniu Anna, ożeniona z Prandotą z rodu Odrowążów (Wędzki 2014, 93). Ta sama tradycja zakonna odnotowała również drugą córkę Jaksy i zarazem norbertankę o imieniu Weronika (Rajman 1996, 93; Wędzki 2014, 93). W nowożytnym *Żywocie błogosławionej Bronisławy*, odnotowano z kolei, że matką tej świętej norbertanki była Anna z rodu Gryfitów, a ojcem miał być inny Odrowąż o imieniu Stanisław z podopolskiego Kamienia (Wójcik 1993, 43). Obie te tradycje nie są zbyt sprzeczne i wskazują na związek Jaksy i Bronisławy z rodem Gryfitów, a samej Bronisławy ze śląskim lub małopolskim odłamem rodu Odrowążów.

Badania archeologiczne dość jednoznacznie wskazują, że klasztor cystersów został założony w pobliżu osady i kościoła parafialnego w Mogile *ab novo*, czyli na terenie nie objętym bezpośrednio wcześniejszym średniowiecznym osadnictwem (ryc. 1; Zaitz, Zaitz 2014, 161, Ryc. 2; Bojęś-Białasik, Niemiec 2016, Ryc. 2, 5). Nie pozwala uznać to za w pełni wiarygodną tradycję zasłyszaną w 1583 r. przez dominikanina Martina Grunewę na temat starszego klasztoru pod wezwaniem św. Benedykta założonego rzekomo w tym samym miejscu w 1060 r. przez księcia Bolesława Szczodrego w czasach pontyfikatu arcybiskupa Piotra-Bogumiła (Grunewę 2010, 266-267). Być może dominikański zakonnik z XVI w. pomylił w swoich notatkach tradycję klasztorną, dotyczącą otoczenia dwóch wielkich podkrakowskich kopców, a więc z mogiłskim kopcem Wandy powiązał faktyczną tradycję związaną z kościołem św. Benedykta na Wzgórzu Lasoty przy kopcu Krakusa, gdzie odkryto relikty przedromańskiej rotundy datowanej około połowy XI w. Druga możliwość interpretacji tego przekazu to inna lokalizacja tego starszego

klasztoru, np. w rejonie mogińskiego kościoła św. Bartłomieja, czy w sąsiedztwie osady 62A w Mogile, czyli Ubysławic lub nawet w znacznie bliższej lokalizacji w stosunku do samego kopca Wandy. Wreszcie trzecia możliwość to przyjęcie, że jest to sztuczna próba przydania „starożytności” klasztorowi cystersów w Mogile w opowieściach tutejszych mnichów analogiczna do benedyktyńskiej tradycji początków cysterskiego opactwa w Lubiążu, macierzy klasztoru mogińskiego.

Jedną z dwóch najważniejszych fundacji klasztornych krakowskiego biskupa Iwona Odrowąża stał się klasztor w Mogile, jedyna małopolska filia śląskiego opactwa w Lubiążu. Początkowo cystersi sprowadzeni wraz z opatem Piotrem z Lubiąża zamieszkali przy świeckim dworze Odrowążów w Kacicach koło Prandocina (*in curia Cacizce*), czyli w prandocińskim mateczniku dóbr rodowych (Zdanek 2000, 95-96; Białoskórska 2002, 223, przypis 154; Bojęś-Białasik, Niemiec 2016b). W świetle wyników badań architektonicznych można wnioskować, że cystersi zajęli najprawdopodobniej w Kacicach starsze murywane dworzyszcze wzniesione przez protoplastę rodu Odrowążów – Prandotę Starego. Na korzyść takiej hipotezy świadczyć może fakt, że w dawnym dworze opata cystersów mogińskich w Kacicach zidentyfikowano wtórnik z detalem romańskim identycznym z detalem pobliskiego kościoła w Prandocinie (Kubica-Kabacińska, Mianowska 2006; 2011), powszechnie uważanym za najważniejszą fundację protoplasty rodu, komesa Prandoty Starego, odnotowanego pod 1124 r. (Świechowski 1956, 22-23; Trawkowski 1985, 446-447). Skromną, lecz bez wątpienia średniowieczną murowaną kaplicę w Kacicach (*aedicula ex muro*) należącą pierwotnie do cystersów wspomina jeszcze w XV w. Jan Długosz (Zdanek 2000, 96; Laberschek 1989, 350; Białoskórska 2002, 223, przypis 154; Bukowski 2014, 695). Marian Wawrzeniecki powiązał z tym krótkim epizodem cysterskim w Kacicach wyjątkowe wykopalisko dokonane w 1911 r. na polu ornym w rejonie pobliskich Słomnik w postaci miedzianej (brązowej?) plakiety limuzyjskiego krzyża ołtarzowego lub okucia oprawy księgi liturgicznej (ryc. 3C), zabytku z XII/XIII w. pierwotnie pokrytego wykruszoną obecnie emalią i osadzonego przy pomocy nitów na drewnianej okładzinie księgi (Wawrzeniecki 1919, XVII-XVIII, ryc. 3; Gembarzewski 1926, 8, nota nr 11; Bobrow 2006, 386-387, nota nr 5). Od czasów nadania biskupa Iwona i komesa Wisława z rodu Odrowążów w 1222 r. niemal cały ten obszar w okolicach Słomnik należał do opactwa cystersów. Wyjątkowy zabytek pochodzenia francuskiego, odkryty pod Słomnikami, najprawdopodobniej bogate okucie oprawy księgi liturgicznej budzi skojarzenie z nabytym we Francji księgozbiorem biskupa Iwona Odrowąża oraz jego wcześniejszymi studiami i kontaktami intelektualnymi z paryskim środowiskiem

uniwersyteckim i klasztorным (wiktorynów), w tym kontaktami z głównym francuskim ośrodkiem norbertanów, poprzez osobę Gerwazego z Prémontré (Deptuła 1997). Nie można wykluczyć, że może to być pozostałość oprawy księgi liturgicznej подарowanej przez biskupa Iwona pierwszemu opatowi Piotrowi, który wraz z cystersami przybył do Kacic z Lubiąża. W dopuszczalnej alternatywnej interpretacji ten dewocyjny zabytek spod Słomnik uznać należy za element hojnego uposażenia dokonanego przez komesa Wisława lub jego przodków z rodu Odrowążów dla kanoników z pobliskiej kolegiaty w Prandocinie, a zniszczenie księgi liturgicznej należałoby wtedy wiązać z inkastelacją, zniszczeniem i rabunkiem kościoła w Prandocinie przez Konrada Mazowieckiego w 1235 r. (Świechowski 1956, 13; Zdanek 2001, 518). Wspomnianą inkastelację prandocińskiego kościoła, wraz z analogicznym obwarowaniem kościołów w Skarbimierzu i św. Andrzeja w Krakowie, opisano po raz pierwszy w „Kronice wielkopolskiej” określając tego typu działanie militarno-inwestycyjne, jako „niegodziwy zwyczaj” zapoczątkowywany przez Henryka Brodatego i Konrada Mazowieckiego, skutkujący najczęściej bezczeszczeniem świątyń (Kronika Wielkopolska 2001, 148).

Z dokumentu fundacyjnego opactwa z 1222 r. wynika, że biskup krakowski Iwo Odrowąż ofiarował mnichom przybyłym z Lubiąża do Kacic koło Prandocina swój dziedziczny ojcowski folwark wiejski zwany po polsku Mogiłą (z nazwą tłumaczoną i objaśnianą w oryginalnych dokumentach od początku po łacinie jako *Tumba*), nad Dłubnią ze wszystkimi przyległościami (zob. ryc. 1; Zbiór 1867, 2; Bukowski 2014, 695). Wymienionym w dokumentach wkładem jego rodowca Wisława, określanego jako dziedzic Prandocina (*heres de Pradochin*), miały być cztery wsie w prandocińskim kluczu dóbr rodowych, do których zaliczyć należy Kacice, Sędowice, Januszowice oraz samą wieś Prandocin (zob. Zbiór 1867, 2, 3; Dużyk 1957, 5). W latach 1222-1223 Wisław wraz z synem Dobiesławem mieli otrzymać w zamian od biskupa jego ojcowską wieś Końskie oraz siedem przyległych wsi (zob. Zbiór 1867, 3; Dużyk 1957, 5). Ponadto, w tym samym dokumencie z 1222 r. nadał Iwo nowo zakładanemu klasztorowi cystersów dziesięcinę z kilku wsi, tj. Mogiły i Ubysławic oraz być może Przewozu i Syrachowa (Zdanek 2000, 104; Bukowski 2014, 695). W najstarszym dokumencie biskupa Prandoty dla Mogiły z 1244 r. wśród pierwotnego uposażenia biskupa Iwona w okolicach Mogiły wymienia się tylko dziesięcinę z dwóch wsi, a w nieco późniejszych dokumencie z 1266 wymieniono jako pierwotne uposażenie Iwona dziesięcinę z aż czterech wsi w tym rejonie. Wiadomo, że sam Syrachów przed 1227 nie należał do prywatnego majątku Odrowążów i był dziedziczną własnością rycerza Bogusława, syna Berniza de Popen oraz Racibora, syna Wojciecha,

sprzedaną cystersom z Mogiły dopiero w 1230 r. (Zbiór 1867, 6, 8-9). Z treści dokumentu z 1227 r. (*hereditatem meam nomine Syrachov iuxta Mogilam sitam*) wynika, że wieś Syrachów miała sąsiadować z wsią w Mogile i klasztorem, najprawdopodobniej od południa jak świadczyć może o tym lokalizacja historycznej ulicy Syrachowskiej we współczesnej części Mogiły zwanej Kopaniec (Zbiór 1867, 6) oraz ślady osady wczesnośredniowiecznej z XII-XIII w. odkrytej w rejonie mogińskiego przysiółka Kopaniec i zlokalizowanej na południowy-wschód od miejsca, gdzie dokonano lokacji klasztoru cystersów (ryc. 1; Jamka 1935, 45-47, Ryc. 7; Dąbrowska 1962, 38-46; Madyda-Legutko *et al.*, 2005, Ryc. 6). W oryginalnym iwonowym dokumencie fundacyjnym opactwa z 1222 r. poza dziesięcinami z anonimowych, nie wymienionych z nazwy wsi (opisanych jednak szerzej w późniejszym dokumencie Prandoty z 1244 r.) wymienia się jeszcze miejscowe źródło solne w Mogile oraz tylko na okres trzech lat w celu budowy i zagospodarowania klasztoru (*ad aedifica coenobolia*) 300 grzywien srebra, 40 wołów, 40 krów, 300 owiec z jagniętami, 20 bałwanów soli, 40 garnców miodu, 60 korców zboża oraz 100 wiązek żelaza (Zbiór 1867, 3-4; Dużyk 1957, 6; Bukowski 2014, 695). W swoim ostatnim dokumencie dla cystersów z 1229 r. spisany w kościele kieleckim (*in ecclesia Kyliciensi*) niedługo przed swoją śmiercią biskup Iwo nadał opactwu wieś Mikułowice z prawem patronatu prebendy w Szańcu (Dużyk 1957, 7-8), co po śmierci biskupa spowodowało spór klasztoru o prawo patronatu nad tym kościołem z linią rodu Odrowążów reprezentowaną przez komesa Budzisława zakończony ugodą opieczętowaną w 1236 r. przez kolejnego biskupa krakowskiego Wisława (Zbiór 1867, 11-12; Dużyk 1957, 8-9).

Ostatecznie jednak opactwo cystersów zlokalizowane pierwotnie w Kacicach zostało translokowane i implantowane w roku 1225 w podkrakowskiej Mogile (Szyma 1997, 144-146; 2000, 572-573; Zdanek 2000, 100-105; 2001, 517; Bojęś-Białasik, Niemiec 2016b). Z dużym prawdopodobieństwem można zakładać, że na decyzję o ostatecznej lokalizacji opactwa nie w Kacicach, lecz w Mogile poza wyraźnie poświadczonymi w źródłach sporami w samym rodzie Odrowążów dotyczącymi gniazda rodowego w Prandocinie (Zdanek 2000, 106-108; 2001, 529-530) wpływ musiało mieć też istnienie i funkcjonowanie na tym obszarze starszego pogańskiego miejsca obrzędowego (kultowego?) powiązanego z kopcem Wandy, domniemaną mogiłą władcy plemiennego (ryc. 1; 5; Słupecki 1998, 59; Radwański 2002, 423; Niemiec 2016). Przetrawanie tradycji o sepulkralnej funkcji tego obiektu, jako anonimowej mogiły, odzwierciedla nie tylko nazwa pobliskiej wsi, tłumaczona już skrótowo w ten sposób w najstarszym łacińskim dokumencie z 1222 r. oraz znacznie bardziej

opisowo w *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis* Jana Długosza (por. Słupecki 1998, 59; Radwański 2002, 423), ale na zasadzie silnego kontrastu z pogańskim obiektem obrzędowym również nazwa założonego tutaj opactwa, zapisywana konsekwentnie od 1228 r. jako *Clara Tumba* („Jasna Mogiła”) (Niemiec 2016). W najpełniejszym opisie początków wsi Mogiła autorstwa Jana Długosza pochodzącym z *Liber beneficiorum* wyjaśniono, że „nazwa wsi pochodzić ma od usypanego sztucznie pagórka w kształcie stożka (*mons artificialiter in piramidis modum factus*), w którym według twierdzeń przodków, pochowana została Wanda” i na koniec swojego opisu dodaje i tłumaczy po łacinie autor, że „grób ten po polsku nazywa się mogiłą” (Bukowski 2014, 687). O tym, że mogińscy cystersi musieli sprawować bezpośrednią duszpasterską opiekę nad kopcem od początku założenia opactwa świadczyć może fakt, że aż do 1880 r. byli pełnoprawnymi właścicielami mogiły przypisywanej Wandzie (Demetrykiewicz, Krzyżanowski 1900, 342-343; Woźny 2009, 178; Niemiec 2016), a nawet już w latach 1228-1232 toczyli przed arbitrażami papieża Grzegorza IX spory z klasztorem bożogrobców miechowskich o grunta położone na północ od kopca w Krzesławicach, które w świetle dokumentów procesowych zajęte zostały jeszcze przed 1228 r. przez cystersów (Zdanek 2001, 528-529; Bukowski 2014, 696). Na tej podstawie można ostrożnie wnioskować, że przed 1222 r. teren z samym kopcem należał wraz z Ubysławicami do „przyległości” rodowego folwarku (*praedium*) Odrowążów w Mogile, być może już od czasów Prandoty Starego. W latach 1577-1580 Stanisław Sarnicki w rękopiśmiennym dziele *Księgi Hetmańskie* w odniesieniu do kopca Wandy w Mogile odnotował unikatową informację o ludowych przeżytkach obrzędów pogańskich, które corocznie miały odbywać się w otoczeniu kopców Krakusa i Wandy (Rękawki i Nogawki): *MOLLES, co zwiemy mogiły, jakich na Podoliu siła, które zową kurhanami. Abo i przed Krakowem: Rękawka, Nogawka, przy których też szczepili LUKOS, z drzew osobliwych, gaiki i pieniądze szczerosrebrne, które zową Jana pieniądźmi, rozsiewali przy nich. Tą intencją, aby ci co potem wyorywaliby je, abo też ujrzą gorajscy, o zmarłych rozumieli jako o jakich bohatyroch* (Sarnicki 2015, 475-476). Bez wątpienia ważnym elementem chrystianizacji tego obiektu było ustawienie krucyfiksu na jego szczycie, co bardzo wyraźnie poświadcza najstarsza ikonografia kopca Wandy z 1587 r. autorstwa Adolfa Lautensacka (ryc. 5; Lepszy 1929, 51-52; Ryc. po 46; Pilikowska 1994, 297-298).

W świetle krytycznej analizy dotychczasowych wyników badań archeologiczno-architektonicznych bardzo trudno jest wskazać na ewentualne elementy zabudowy opactwa z Mogiły pochodzące z czasów pierwotnej fundacji biskupa krakowskiego Iwona Odrowąża (zob. ryc. 2). Wszystkie znane źródła

historyczne pochodzące z przedziału lat 1222-1229 i odnoszące się do tego okresu nie dają wystarczających podstaw do ich jednoznacznej identyfikacji z najstarszą zachowaną murowaną wschodnią partią kościoła i klasztoru, a dokładnie prezbiterium z kaplicami bliźniaczymi oraz czteroczłonowego skrzydła wschodniego klasztoru (zob. **ryc. 2**), jak przyjmowano to najczęściej do tej pory w literaturze przedmiotu (Łużyńska 1995, 119-120, 406, Szyma 1997, 142, 145, 146; Zdanek 2001, 520; Szyma 2000, 574-575; Białoskórska 2002; Herrmann, Winterfeld 2015, 136, Ryc. 112). Bardziej krytyczny pogląd wyrażał wcześniej jedynie Stanisław Tomkowicz, który z pierwotną i niezachowaną świątynią cysterską łączył specyficzny opis zaniedbanego ze starości/ starożytności kościoła (*ecclesiam ibi, quam squalida vetustas obruerat, in statum erigit per fabricam operis sumptuosi*) pochodzący z dokumentu odpustowego wydanego w 1253 r. przez papieża Innocentego IV (Tomkowicz 1906, 142; por. Zbiór 1867, 19). W tym kontekście niezwykle wagi nabiera unikatowa informacja z rękopiśmiennych zapisów o Iwona Kołodziejczyku OSC dotycząca odkrycia grobu szkieletowego naruszonego przy budowie fundamentu kaplic bliźniaczych dokonanego przy okazji prac ziemnych podjętych w 1963 r. przy restauracji zaniedbanego kościoła klasztorowego (**ryc. 2**; Bojės-Białasik, Niemiec 2016a, 269-270; Bojės-Białasik, Niemiec 2016b, 496). W świetle wspomnianej zapiski, szkielet tkwiący głową w fundamencie ściany wschodniej południowych kaplic bliźniaczych mógł być jednym z wielu pochówków należących do bardzo wczesnego przykościelnego cmentarza konwentualnego znajdującego się po wschodniej stronie obecnego prezbiterium kościoła, o czym mogą świadczyć pozostałe wzmiankowane pochówki, odkopane – niestety w amatorski sposób bez udziału archeologa – kilkanaście metrów na wschód od kaplic północnych (zob. **ryc. 2**). Jednak w przypadku pozostałych grobów nie można zbyt wiarygodnie zweryfikować ich chronologii względnej i zupełnie wykluczyć ani starszej prahistorycznej metryki, ani nawet ewentualnej młodszej nowożytnej chronologii wspomnianych pochówków. Tym bardziej, co należy przypomnieć, że jedyne profesjonalne badania archeologiczne prowadzone przez K. Radwańskiego w obrębie świątyni cystersów mogielskich dostarczyły znalezisk prahistorycznych (Radwański 1965, 213). Z obserwacji odnotowanej przez ojca Iwona Kołodziejczyka można też wyciągnąć niezwykle ważny wniosek, że cmentarz ten – przynajmniej częściowo – związany być mógł z obiektem sakralnym poprzedzającym czas budowy prezbiterium i kaplic bliźniaczych, o czym świadczy niezbieżność fakt przecięcia murem fundamentowym kaplic południowych jednego z wspomnianych pochówków (**ryc. 2**; Bojės-Białasik, Niemiec 2016a, 270, Ryc. 13; Bojės-Białasik, Niemiec 2016b, 497,

Ryc. 10). Być może nie tylko ten zniszczony przez fundamenty grób szkieletowy, ale i nieco większy cmentarz mógł być związany z wcześniejszym i mniejszym – sądząc po zasięgu pochówków – kościołem, którego relikty nie zachowały się w partii naziemnej (Bojės-Białasik, Niemiec 2016a, 270, 272-273, Ryc. 13). Najprawdopodobniej była to pierwotna świątynia cysterska wzniesiona w Mogile z fundacji Iwona Odrowąża, wzmiankowana po raz ostatni w dokumencie odpustowym z 1253 r. i być może zaraz po tej dacie rozebrana wraz z postępem prac budowlanych przy obecnie zachowanym późnoromańskim kościele ceglany, konsekrowany w 1266 r.

Niezwykle istotną, ale słabo artykułowaną, jak do tej pory i pod tym względem, w publikacjach jedyną bezpośrednią wzmianką o faktycznym funkcjonowaniu przestrzeni materialnej pierwotnego klasztoru pochodzącą, co istotne, jeszcze z okresu życia pierwotnego fundatora, czyli biskupa krakowskiego Iwona Odrowąża, jest ta o miejscu wystawienia dokumentu pierwszego biskupa pruskiego Chrystiana z darowizną dziesięcin w ziemi chełmińskiej, na ręce dwóch posłów krzyżackich, Flipa z Halle i Henryka Czecha. Dokument ten podpisano 3 maja 1228 r. w obecności mnicha Konrada, legata papieskiego w Prusach i pierwszego opata mogielskiego Piotra w jego klasztornej siedzibie czyli „w domu zakonu cysterskiego, który zwą Jasną Mogiłą” (*in domo ordinis Cisterciensis, que vocatur clara tumba*) (Preussisches Urkundenbuch 1882, 48, nr 65; Grochowski 2018, 117). Miejsce spisania tego dokumentu w opactwie zostało określone bardzo ogólnym terminem *domus*, bez ewentualnej bardziej precyzyjnej próby określenia funkcji pomieszczenia (np. kapitułarz czy refektarz), w którym podpisano dokument, co może wskazywać, że pierwotny klasztor w Mogile, służący pierwszemu pokoleniu mnichów sprowadzonych z Lubiąża mógł mieć początkowo nawet zabudowę mieszkalną zredukowaną nawet do jednego budynku. Brak pozytywnej archeologicznej weryfikacji śladów najstarszej zabudowy klasztornej skorelowanej chronologicznie z domniemanym najstarszym kościołem nie przekreśla tezy o istnieniu takiej zabudowy, która mogła zostać niemal całkowicie zniszczona i spalona w wyniku najazdu mongolskiego w 1241 r. (por. Kawka, Leszczyński 1999, 102), na co wskazuje dość jednoznacznie treść wzmiankowanego już zapisu z kapituły generalnej cystersów o spaleniu domów klasztorowych w Mogile i Henrykowie (*Abbatibus de Mongala et de Henrico quorum domus combustae et sunt a Tartaris et destructae*) i w związku z tym zwolnieniu opatów tych klasztorów z opłat na rzecz kapituł generalnych przez okres dwóch lat (por. Kawka, Leszczyński 1999, 102; Stanisławski 2001, 502; Bukowski 2014, 734). Na obecnym etapie badań archeologiczno-architektonicznych nie można wykluczyć żadnej możliwości ani, że były to budowle murowane

z cegły lub kamienia², ani że mogły to być obiekty zbudowane w mniej trwałej konstrukcji drewnianej lub szkieletowej. Na ostatni model takiej pierwotnej, drewnianej lub szachulcowej, zabudowy mogą też wskazywać wiarygodne przekazy pisane dotyczące początków innych opactw i odkrycia archeologiczne dokonane w wielu klasztorach cysterskich (Untermann 2001, 123-124, 171-179, por. Untermann 2007, 13-14; Eberl 2011, 168; Thiemann 2013). Zwłaszcza zasadny jest tutaj opis najstarszej drewnianej zabudowy cysterskiego opactwa założonego w śląskim Henrykowie, będącym też filią Lubiąza, o analogicznym statusie jak podkrakowska Mogiła. W *Księdze Henrykowskiej* wprost wspomina się o dokonanej 6 czerwca 1228 r. konsekracji ołtarzy w pierwotnym drewnianym kościele (*in lignea ecclesia*) klasztorным w Henrykowie (Księga Henrykowska 2004, 19-20, 184). Warto też zwrócić uwagę, że w 2013 r. w samej Mogile, w tzw. przeoracie i na przedłużeniu skrzydła wschodniego klasztoru, odkryto relikw punktowego ceglanego fundamentu powiązany z obiektem o konstrukcji szachulcowej, zaliczony na podstawie analizy formatu cegieł i kontekstu stratygraficznego do jednej ze stosunkowo wczesnych faz kształtowania zabudowy klasztoru w okresie pomiędzy dwoma najazdami mongolskimi w latach 1241-1259 (Bojś-Białasik, Niemiec 2016b, 480, Ryc. 10, 16, 18-20).

W świetle ostatnich badań i studiów nad początkami budownictwa ceglanego na Śląsku i w Małopolsce, najważniejszy etap kształtowania późnoromańskiej murowanej zabudowy klasztoru w Mogile wiązać należy z okresem fundacji kolejnego biskupa krakowskiego z rodu Odrowążów, czyli Prandoty oraz księcia Bolesława Wstydlwego (wspierającego inwestycje w klasztorze na wyraźną prośbę biskupa) dokonanych w latach 1243-1253. A także w świetle papieskiego dokumentu odpustowego z 28 maja 1253 r., uzyskanego w samym Asyżu za osobistym wstawiennictwem biskupa krakowskiego i opata cystersów z macierzystego dla Mogiły opactwa w Lubiązu (uczestniczących bezpośrednio w ówczesnych majowych uroczystościach kanonizacyjnych św. Stanisława), co miało zasadniczy związek z odbudową i rozbudową klasztoru po zniszczeniach mongolskich z 1241 r. Pierwszy przysiółek w Czyżynach, zwany Trusklewice miał nadać cystersom w 1238 r. książę Henryk Brodaty (Zbiór 1867, 12). Po 1243 r. wydanych zostało przez Bolesława Wstydlwego szereg przywilejów uwalniających dobra klasztorne od

zwyczajowych świadczeń na rzecz księcia. W 1243 r. książę uwalnia od zwyczajowych ciężarów związanych z obowiązkiem budowy grodów i wypraw zbrojnych poza ziemię krakowską wsie klasztorne Prandocin, Sędowice, Wrocierz i Bogucin (Zbiór 1867, 14; Bukowski 2014, 718). W treści dokumentu wyraźnie podkreśla się, że książę uczynił to na prośbę biskupa Prandoty (Bukowski 2014, 718). Z kolei w 1244 r. sam biskup Prandota nadał opactwu w Mogile nowe dziesięciny ze wsi Syrachów, Czyżyny oraz jatkę rzeźniczą w Krakowie oraz żreb w Cholewiczach (Zbiór 1867, 15; Laberschek 1989, 350). W 1250 r. klasztor mogiński poszerzył znacząco swoją posiadłość w Czyżynach o zasadniczą część wsi kupioną od Wacława, kapelana krakowskiego kościoła św. Wojciecha (Zbiór 1867, 17-19). W okresie zamkniętym latami 1241 i 1259 rozpoczęto wznoszenie przy użyciu cegły i detalu kamiennego najstarszych znanych murowanych partii kościoła z prezbiterium i kaplicami bliźniaczymi oraz skrzydła wschodniego klasztoru. Jest to pierwszy kościół cysterski w Małopolsce zbudowany z przewagą budulca ceglanego, o znacznie większej projektowanej i realizowanej skali przestrzennej niż starszy i mniejszy kościół konwentualny w lubińskim mateczniku. Z tą najstarszą zachowaną fazą budowy kościoła mogińskiego należy też wiązać kamienny detal zachowanych sklepień w postaci profilowanych żeber i zworników zdobionych motywami rozety i gwiazdy oraz analogicznie zdobionych nasad gurtów i żeber łuków jarzmowych w prezbiterium (Zachwatowicz 1934, 73-74, Ryc. 1, 2, 3, 4; Sosnowski 1964, 195, Ryc. 322). Jan Zachwatowicz zwrócił uwagę, że żebra w sklepieniach prezbiterium i środka transeptu mają bardziej archaiczny romański prostokątny profil z wałeczkami na krawędziach niż gruszkowate w przekroju żebra w pozostałej zachowanej części XIII-wiecznego kościoła w Mogile (Zachwatowicz 1934, 73, Ryc. 1a, 2). Tylko cztery głowice romańskie w kościele są płaskorzeźbione, trzy z nich w południowej kaplicy bliźniaczej i czwarty kapitel w południowym ramieniu transeptu (Zachwatowicz 1934, 76, Ryc. 5, 6, 7). W ich płaskorzeźbionej ornamentyce zwraca uwagę wykorzystanie motywów palmety oraz trójliścia powiązanych przeplecionymi paskami. Krystyna Białoskórska i Ewa Łużyńska zwróciły uwagę, że kapitele o niemal identycznej ornamentyce znane są z cysterskiego kościoła w Trzebnicy (Białoskórska 2002, 221-223, Ryc. 12, 13; Łużyńska 2016, 445-447, Ryc. 14). Z kolei już Jan Zachwatowicz wskazał na związki stylistyczne i formalne tzw. portalu opackiego w Mogile zlokalizowanego pomiędzy południowym ramieniem transeptu a wschodnim krążgankiem z zachowanymi fragmentami północnego i zachodniego portalu kościoła konwentualnego cysterek w Trzebnicy (Zachwatowicz 1934, 78, Ryc. 11; por. Łużyńska 2016, 445, Ryc. 13). W południowej kaplicy bliźniaczej zachowało się

² Na mieszaną kamienno-ceglaną konstrukcję najważniejszych zabudowań w obrębie tego najstarszego klasztoru w Mogile może wskazywać zamieszczony pod rokiem 1226 r. przekaz z kroniki Jana Długosza dotyczący działań fundatora opactwa: „Buduje niezwykle starannie zarówno kościoły, jak i wspaniale wyposażony klasztor o bardzo pięknej konstrukcji, częścią z kamienia ciosanego, częścią z wypalanej cegły” – *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Księga piąta – księga szósta 1140-1240*, 306.

kamienno-ceglane romańskie *lavabo* przeznaczone do liturgicznego obmycia rąk kapłana (Łuszczkiewicz 1867, 56; Łuszczkiewicz 1899, Ryc. 7; Kopera 1904; Łużyńska 2002, 446). Od zewnątrz fasada prezbiterium i kaplic bliźniaczych zwieńczona została podokapowym ceramicznym fryzem arkadkowym (Łuszczkiewicz 1867, Ryc. 5; Łuszczkiewicz 1899, Ryc. 9; Sosnowski 1964, 135-136, Ryc. 220; Łużyńska 2002, 247, 408-410, 412; Białoskórska 2002, 219, Ryc. 7), do którego najlepszą analogią jest duży odcinek niemal identycznego fryzu zachowany w krakowskim kościele norbertanek zwierzynieckich, datowany jak cała późnoromańska świątynia w przedziale lat 1241-1252 (Sosnowski 1964, 136; Bojęś-Białasik, Czechowicz 2015, 114, 123, Ryc. 8, 13, 19, 23, 24) oraz szczątkowo zachowane fragmenty takiego fryzu z pierwotnej świątyni konwentualnej w Trzebnicy (Łużyńska 2002, 241, 247, 342, 343; Łużyńska 2016, 447, Ryc. 15). W skrzydle wschodnim wyróżnia się szczątkowo zachowany ceglano-kamienny detal późnoromańskiego ostrołukowego biforium odkryty w ścianie frontowej kapitułarza przez Zygmunta Hendla w 1911 r. (Łużyńska 2002, 115, 442).

W tym okresie, na przedłużeniu skrzydła wschodniego klasztoru dobudowano szkieletowy budynek, którego archeologiczną pozostałością jest relikw punktowego ceglano-fundamentu powiązany stratygraficznie z glinianym klepiskiem podłogi oraz poziomem destrukcji konstrukcji szachulcowej zawierającej spalone elementy drewniane i przepaloną, miejscami zżutą glinę-polepę (ryc. 2, 11, 14; Bojęś-Białasik, Niemiec 2016, 51, Ryc. 5, 11, 12; Bojęś-Białasik, Niemiec 2016a, 266, 272, Ryc. 13, 17, 18, 19; Bojęś-Białasik, Niemiec 2016b, 480, Ryc. 10, 16, 18-20). W miejscu tym odkryto prostopadłościenny ceglany filar fundamentowy z gniazdem na osadzenie belki. Do opisanego fundamentu przylegały relikw spalonej glinianej polepy i konstrukcji drewnianych oraz poziome gliniane klepisko podłogi (ryc. 14). Najniższa w tym miejscu pozycja stratygraficzna obiektu oraz wymiar cegieł, w których wzniesiono filar wskazują, że powstał w jednej z najstarszych faz budowy całego założenia, najprawdopodobniej jednocześnie z budową części prezbiterialnej kościoła wraz z kaplicami bliźniaczymi oraz podstawowym trzonem skrzydła wschodniego klasztoru (do ściany południowej obecnej kaplicy opackiej włącznie). Na obecnym etapie badań pożar, który zniszczył szachulcową konstrukcję tego obiektu, można łączyć z drugim najazdem mongolskim w 1259/1260 r. Zniszczenia, które dotknąć miały cysterskie opactwo w Mogile w tym czasie w wyniku drugiego najazdu mongolskiego, w tym pomordowanych mnichów z tego klasztoru (*Claustra etiam ordinis nostri vidilicet Coppoveniciam, Andreov, Wancozh, Syleov, Claram tumbam, Ludemyr leserunt supra modum occidentes monachos, conversos mactantes*) wspomina się bardzo

wyraźnie w liście wysłanym w kwietniu lub maju 1260 r. przez cysterskiego opata z podraciborskich Rud do opata welehradzkiego Mikołaja (Ulanowski 1885, 292-294). Samą budowę ceglano-filara stanowiącego element konstrukcji budynku szkieletowego spalonego wówczas przez Mongołów można odnosić do okresu pomiędzy latami 1241-1259 r. w których rozpoczęto wznoszenie najstarszych partii kościoła z prezbiterium i kaplicami bliźniaczymi oraz transeptu i przyległego skrzydła wschodniego klasztoru. Odkryty na przedłużeniu skrzydła wschodniego klasztoru filar oraz powiązane z nim stratygraficznie zniszczone struktury drewniane i gliniane pochodzące z konstrukcji i wypełnienia ścian oraz podłogi wskazywać mogą na istnienie w tym miejscu budowli wzniesionej w konstrukcji szachulcowej, łączącej być może pierwotne skrzydło wschodnie z XIII-wieczną murowaną zabudową rozpoznaną w miejscu obecnego przeoratu (zob. ryc. 2). Na północ od wspomnianych powyżej XIII-wiecznych murów natrafiono na pozostałości szerokiego na 3-4 m rowu o uskokowo, intencjonalnie ukształtowanych stokach, szalowanych i umacnianych drewnianymi palami i być może płotami plecionkowymi lub deskowaniem (ryc. 11-12; Bojęś-Białasik, Niemiec 2016b, 264, Ryc. 20; Bojęś-Białasik, Niemiec 2016b, 482, Ryc. 16, 18, 21). We wtórnym zasypisku wspomnianego rowu odkryto fragmenty późnośredniowiecznych dzbanków (ryc. 13), których stempelkową ornamentykę w postaci dwóch typów rozetek (ryc. 13B) można odnosić do 2. połowy XIII w. (z możliwym nieco późniejszym datowaniem na XIV w.) na podstawie analogicznej ornamentyki naczyń odkrytych w otoczeniu zamku wieżowego Bolesława Wstydliwego w podkrakowskich Piekarach. Na jednym z dzbanków zachował się kolisty odcisk po być może przylepionej pierwotnie w tym miejscu plastycznej nakładce glinianej, ewentualnie przytwierdzonym do ścianki naczynia metalowym znaku dewocyjnym (pielgrzymim? - ryc. 13A) zbliżonym kształtem i wymiarami do krakowskiego znaku pielgrzymiego ze św. Stanisławem. Fragment rowu z opisaną powyżej ceramiką pochodzącą z jego namulisk biegł niemal równolegle do wschodniej ściany magistralnej skrzydła wschodniego klasztoru (zob. ryc. 11).

Analiza chronologicznej sekwencji zmian parametrów cegły (zwłaszcza wysokości) i wątków ceglanych w Mogile dowiodła całkowitego braku charakterystycznej niskiej cegły typowej dla najwcześniejszego małopolskiego budownictwa późnoromańskiego, znanego z Krakowa i Sandomierza, operującej charakterystycznym wymiarem cegły, o główce wysokości 7,5-8 cm (Bojęś-Białasik, Niemiec 2016b, 493-495). W opactwie mogińskim nie stwierdzono również jeszcze niższej cegły dochodzącej do wysokości 6,5-7 cm, która na Śląsku jest wyznacznikiem starszego horyzontu romańskich budowli wznoszonych

na przełomie XII i XIII w. przez cysterski warsztat z Lubiąży. Cegły z takim niskim formatem odkryte zostały nie tylko w murach opactwa w Lubiąży (Łużyńska 1988, 111, Tabl. 1), ale także w najstarszej cysterskiej krypcie kościoła w Trzebnicy i w murach zagadkowej pod względem funkcji osiemnastobocznej budowli z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu (Rozpędowski 1987, 270, 271; Chorowska 2013, 36). Nieco młodsze fazy budowy klasztorów z zastosowaniem porównywalnie niskiej cegły odkryto podczas badań klasztoru dominikanów i norbertanek w Krakowie oraz klasztoru dominikanów w Sandomierzu. W najlepiej rozpoznanym krakowskim klasztorze dominikanów użycie omawianej cegły o wymiarach: 7,5-8 x 11-12,5 x 25-26 cm ma związek z budową najstarszych partii murów, krypty pod prezbiterium kościoła i zabudowy skrzydła wschodniego klasztoru, datowanych na lata 30- i 40-te XIII w. (Bojś-Białasik, Niemiec 2013, 258-272, 298-300, 306). Z kolei korpus kościoła norbertanek na Zwierzyńcu w Krakowie wzniesiony z cegły o wymiarach: 7,5-8 x 12-12,5 x 26-27 cm, w regularnym wątku wendyjskim, na obecnym etapie rozpoznania archeologiczno-architektonicznego obiektu należy ostrożnie i wstępnie datować na lata po pierwszym najeździe mongolskim, czyli po roku 1241 i najprawdopodobniej przed 1252 (Bojś-Białasik, Czechowicz 2015, 113, 114). Najstarszy zachowany filar *cellarium* lubiąskiego, datowany na ostatnią ćwierć XII w. (Łużyńska 1988, 91-92, Ryc. 8; Świechowski 2007, 245, Il. 2; Świechowski 2009, 279, 281, Ryc. 347; Chorowska 2013, 36), zbudowany został z cegieł o wymiarach: 7,6-8,3 x 10,5-11,2 x 23,5-26 cm a ściany *cellarium* z cegieł: 7-8,4 x 10,7-11,3 x 21,7-25,7 cm w prawie regularnym wątku wendyjskim (Bojś-Białasik, Niemiec 2016b, 394-395, Ryc. 5-7). Około połowy XIII w. w murach lubiąskich pojawia się cegła nieco większa o wymiarach: 7,9-9 x 11,5-13,0 x 25,6-27,9 cm przy kontynuacji wątku wendyjskiego (Łużyńska, 2002, 260).

Kolejny niezwykle ważny etap rozwoju przetrzennego opactwa, zamknięty w przedziale lat 1253-1266, związany jest z realizacją i zakończeniem budowy kościoła konwentualnego, przerwanej na krótko być może drugim najazdem mongolskim z 1259/1260 r. (por. Ulanowski 1885, 292-294). Po uzyskaniu w 1253 r. od papieża Innocentego IV odpustu wspierającego budowę nowego murowanego kościoła (Zbiór 1867, 19) doszło prawdopodobnie także do dwóch akcji budowlanych obejmujących powstanie nowych elementów kościoła: transeptu i wschodniej części nawy głównej, a następnie po krótkiej zimowej przerwie spowodowanej przez drugi najazd z przełomu lat 1259 i 1260, całego korpusu nawowego, ukończonego przed konsekracją kościoła w 1266 r. (ryc. 2, 7; Szyma 1997, 153; Białoskórka 2002, 225; Bojś-Białasik, Niemiec 2016a, 273, Ryc. 13; Bojś-Białasik, Niemiec 2016b, 480, Ryc. 10).

Na zaawansowany stan robót przy budowie kościoła w okresie pomiędzy odpustem papieskim z 1253 r. a konsekracją świątyni w 1266 r. i być może niektórych dalszych partii klasztoru wskazywać też mogą liczne późnoromańskie ceramiczne płytki posadzkowe, znajdujące w obrębie kościoła i klasztoru (ryc. 8, 9; Radwański 1965, 212-213, Ryc. 2; Gabrys 2006; Bojś-Białasik, Niemiec 2016b, 480-481, Ryc. 13-15). Cechy technologiczne i stylistyczne odkrywanych tutaj płytek³ są typowe dla wystroju posadzek krakowskich świątyń konwentualnych (dominikanów, norbertanek, benedyktynów w Tyńcu) oraz katedry wawelskiej z połowy XIII w., realizacji pochodzących z przedziału lat 1241-1259 (por. Niemiec 2016a, 207-244). Wynika z tego, że w Mogile późnoromańska ornamentowana posadzka ceramiczna została ułożona najpóźniej przed konsekracją konwentualnego kościoła opackiego, dokonaną w 1266 r., a w kontekście zniszczeń, które musiały dotknąć mogiłskie opactwo pod koniec 1259 lub na początku 1260 r. w wyniku drugiego najazdu mongolskiego (por. Ulanowski 1885, 292-294) najbardziej prawdopodobne jest datowanie czasu wykonania tej posadzki w przedziale lat 1260-1266⁴.

³ Wśród późnoromańskich ceramicznych płytek posadzkowych odkrytych w opactwie cystersów w Mogile wyróżnić można kilkanaście typów płytek wykonanych w technice wypukłego reliefu zdobionych przede wszystkim rozbudowanymi plecionkowymi motywami geometrycznymi i roślinnymi, np. liliami, czy liśćmi dębu. Wśród tej kategorii płytek szczególnie wyróżniają się płytki zdobione motywem sześcioramiennej gwiazdy na tle kratownicowej plecionki. Zupełnie wyjątkową grupę późnoromańskich płytek znalezionych w Mogile stanowią płytki z motywami figuralnymi. Są to dwie płytki z przedstawieniami koników (osiołków?) i koziołków (jednorożców?), które znaleziono w obrębie konwentualnej świątyni (ryc. 8; Radwański 1965, 212-213, Ryc. 2; Gabrys 2006, 282-284, nota i ryc. nr 4.9; Niemiec 2016a, 481, przypis 8, Ryc. 13).

⁴ Wśród posadzek znanych z innych opactw cysterskich na terenie Polski tego typu reliefowe płytki posadzkowe nie mają swoich zbyt licznych odpowiedników za wyjątkiem analogicznych znalezisk archeologicznych pochodzących z opactwa pań cysterek w Trzebnicy (Rozpędowski 1987a, 169-170). Pojawienie się analogicznych płytek z przedstawieniami figuralnymi w kaplicy św. Jadwigi w Trzebnicy, zbudowanej być może już w okresie przygotowań do kanonizacji śląskiej księżnej w latach 1260-1267 lub najpóźniej bezpośrednio po tym uroczystym akcie w latach 1268-1275 (Burchardt 2006, 163; Utzig 2014 91-92; Pasiciel 2014) wiązać należy z oddziaływaniem ośrodka krakowskiego i katedry wawelskiej, co dokonało się być może za pośrednictwem podkrakowskich cystersów z Mogiły. W kontekście identycznych znalezisk ze śląskiej Trzebnicy podkreślić należy fakt, że płytki z lwem i gryfem oraz leocentaurem pochodzące z tamtejszego opactwa pań cysterek stanowią ściśle odpowiedniki płytek z takimi samymi reliefowymi przedstawieniami zoomorficznymi znanymi z dominikańskiego klasztoru w Krakowie i benedyktynskiego opactwa w Tyńcu, a identyczną jak w Trzebnicy płytkę ze smokiem odkryto też w krakowskim klasztorze dominikanów (Rozpędowski 1987a, 169-170, Ryc. 13, 14, 16; por. Niemiec 2016, Ryc. 18, 24). W tym kontekście późnoromańskie płytki odkrywane w podkrakowskiej Mogile i dolnośląskiej Trzebnicy na podstawie bardzo ścisłych analogii łączyć należy z oddziaływaniem warsztatu, który obsługiwał

Z końcowym etapem budowy kościoła konwentualnego w Mogile należy najprawdopodobniej łączyć dwa niemal identyczne detale kamienne interpretowane jako bazy portalu (?) z rzeźbami lwów o dwóch tułowiach stanowiących oparcie dwóch węgarów (Szyper 2006, 333, noty nr 29 i 30), a pochodzące z rozbiórki niezachowanego pierwotnego portalu wejściowego do kościoła w Mogile od strony fasady zachodniej. W niewyjaśnionych okolicznościach obydwa detale stały się własnością Walerego Rzewuskiego, a po przejęciu ich przez Józefa Sebalda w 1902 r. zostały przekazane do zbiorów krakowskiego Muzeum Narodowego (Szyper 2006, 333, nota nr 29). Można jedynie przypuszczać, że pierwotny portal został rozebrany w 1779 r. w związku z podjętą wówczas przebudową elewacji zachodniej kościoła dokonaną błyskawicznie w 1780 r. (Detloff 1997, 135-136; 1998, 64). Władysław Łuszczkiewicz rekonstruował wygląd pierwotnej fasady kościoła w Mogile na podstawie plastycznego wyobrażenia opactwa z kościołem konwentualnym przedstawionego na płaskorzeźbionej ścianie nagrobka Iwona Odrowąża ufundowanego w 1618 r. przez opata mogińskiego w prezbiterium kościoła dominikanów w Krakowie. Układ elementów starszej, być może pierwotnej, fasady odczytywał z tej płaskorzeźby analogicznie do układu pilastrów w zachowanej elewacji wschodniej kościoła, z różnicą dotyczącą lokalizacji portalu wejściowego pośrodku i ostrołukowego okna umieszczonego ponad wspomnianym głównym portalem świątyni (Łuszczkiewicz 1867, 59). Na tym samym przedstawieniu elewacji zachodniej wyraźnie niższe od centralnej części elewacji nawy bocznej położenie miały mieć niewielkie małe okienka (Łuszczkiewicz 1867, 59). Na wspomnianej płaskorzeźbie bryłę kościoła cysterskiego sprzed 1618 r. przedstawiono jako obiekt wyraźnie wysunięty przed fasadę skrzydła zachodniego klasztoru, przylegającą bezpośrednio do świątyni (Łuszczkiewicz 1867, 59). Władysław Łuszczkiewicz przytoczył również pomiary świątyni wykonane i odnotowane 12 listopada 1625 r. przez profesora Uniwersytetu Krakowskiego Jana Brożka (Brosciusza), z których jednoznacznie wynika, że w XVIII w. kościół musiał zostać skrócony od strony zachodniej o jedno przęsło (Łuszczkiewicz 1867, 58). Ostatnie odkrycia archeologiczne Emila Zaitza przed barokową fasadą świątyni późnogotyckich lub wczesnorennesansowych murów kruchty uznać można za potwierdzenie powyższych obserwacji Władysława Łuszczkiewicza (Zaitz, Zaitz 2014, 178-179, Ryc. 5, 34), a w związku z tym zniszczenie i rozebranie murów pierwotnej późnoromańskiej fasady kościoła

z oryginalnym portalem należy datować znacznie wcześniej, na przełom XV i XVI w.

Poza pierwotną fasadą zachodnią kościoła, zniszczoną być może ostatecznie w XVIII w., w Mogile znakomicie zachował się późnoromański trójnawowy korpus kościoła (za wyjątkiem sklepienia nad nawą główną, przebudowanego być może już w 1505 r. lub zlikwidowanego ostatecznie po pożarze świątyni w 1743 r. – Detloff 1997, 134-135; 1998, 64). Świątynie zachowały się mury obwodowe z system filarów międzynawowych, zbudowanych w mieszanej technice, z użyciem nacinanej cegły późnoromańskiej i detalu kamiennego. Przy niemal wszystkich bazach filarów międzynawowych i przyściennych półkolumn zachowały się zdobione żabki o dużym zróżnicowaniu form (zob. Zachwatowicz 1934, 77, Ryc. 8, 10). Prace konserwatorskie doprowadziły też do odkrycia w kilku punktach zachowanej pierwotnej, późnoromańskiej warstwy malarskiej pokrywającej ściany, filary i sklepienia kościoła z dominującym motywem ukośnych białych i czerwonych pasów z najlepiej zachowanym fragmentem na przyściennej półkolumnie w ostatnim przęśle południowej nawy bocznej (Malanek 1964, 55, Tabl. I, Ryc. 1, 14, 15)⁵. Jan Zachwatowicz zwrócił uwagę, że pierwotne zachowane żebra sklepień w ramionach transeptu mają gruszkowaty profil zbliżony do profili żeber w sklepieniach naw bocznych, wyraźnie odmienny od prostokątnego profilu żeber w sklepieniach starszego (?) prezbiterium (Zachwatowicz 1934, 75), co może wskazywać na różnice chronologiczne i warsztatowe pomiędzy korpusem kościoła, a prezbiterium z kaplicami bliźniaczymi. W nawie północnej zachowały się *in situ* trzy płaskorzeźbione kamienne zworniki z wyobrażeniami Baranka Bożego z chorągwią zawieszoną na krzyżu (symbol Zmartwychwstałego Chrystusa), Orła ze zwojem (symbol św. Jana Ewangelisty) i Pelikana karmiącego krwią swoje młode (symbol odkupieńczej męki Chrystusa) (zob. Łuszczkiewicz 1867, Ryc. 6, 7; Łuszczkiewicz 1899, 28, Ryc. 6, 7; Kopera 1904; Łużyńska 2002, 113), które w świetle ostatnich odkrywek konserwatorskich zespołu Aleksandry Grochal należy łączyć z pierwotnymi sklepieniami w nawie północnej kościoła i w konsekwencji datować przed 1266 r. Mogiński zwornik z Barankiem Bożym trzymającym krzyż z chorągwią (lub źle zrekonstruowanym przez konserwatorów przedstawieniem Manus Dei) ma w Małopolsce niemal ścisłą analogię cysterską (jeżeli nie jest to nawet dzieło tego samego warsztatu kamieniarskiego) w zworniku z Barankiem Bożym i krzyżem oraz motywem Dłoni Bożej (Manus Dei), zlokalizowanym w konstrukcji

katedrę wawelską. Jednak na podstawie odkryć archeologicznych krakowską genezę tego warsztatu ceramicznego należy wiązać z klasztorem dominikanów (ryc. 8; Radwański 1965, 212-213, Ryc. 2; Gabrys 2006, 282-284, nota i Ryc. nr 4.9; Niemiec 2016a, 481, przypis 8, Ryc. 13).

⁵ W opinii Pani Mgr Aleksandry Grochal kierującej w ostatnich latach pracami zespołu konserwatorów w kościele i klasztorze mogińskim opisaną dwubarwną warstwę malarską z przyścienną półkolumną uznać należy za warstwę pierwotną o XIII-wiecznej metryce.

sklepienia na skrzyżowaniu nawy głównej z transeplem w kościele cystersów w Koprzywnicy (Sosnowski, 1964, 197 Ryc. 328), oraz stosunkowo bliską analogię formalną w zworniku z przedstawieniem Agnus Dei, trzymającym krzyż (zachowanym w sklepieniu kościoła piemonckiego opactwa cystersów w Staffarda – Beltramo 2010, 98). Badania archeologiczne z lat 2013-2016 doprowadziły też do odkrycia na terenie opactwa glazurowanych dachówek korytkowych (**ryc. 10A, B**), które na podstawie kontekstu stratygraficznego można datować na 2. połowę XIII w. i łączyć z ozdobnym pokryciem dachu kościoła konsekrowanego w 1266 r. (Bojęś-Białasik, Niemiec 2016, 49, Ryc. 20) Z kolei, w nawarstwieniach z 2. połowy XIII w., rozpoznanych w sąsiedztwie kaplicy opackiej, znaleziono także fragmenty mniej ozdobnych płaskich ceramicznych dachówek typu karpiówka bez jakichkolwiek śladów szkliwa (**ryc. 10C**), które można łączyć z mniej efektownym, lecz ogniotrwałym pokryciem dachu murowanych zabudowań klasztornych z tego czasu.

Zakończeniem procesu fundacyjnego i uposażeniowego przez biskupa Prandotę było nadanie w 1266 r. cystersom z Mogiły dziesięcin ze wsi Wiśniary i Dobczyce położonych nad Rabą (Zbiór 1867, 21-22). W kolejnym chronologicznie i opisywanym już szerzej dokumencie z 1266 r., biskup Prandota oddał cystersom zarząd nad parafią św. Bartłomieja wraz z dziesięcinami należącymi do tego kościoła. Z kolei, w dniu konsekracji konwentualnego kościoła Bolesław Wstydlivy potwierdził w 1266 r., w nowym dokumencie zaopatrzonym w książęcą pieczęć większą, starszy przywilej z 1243 r., z książęcą pieczęcią mniejszą, kwestionowaną przez ówczesnych urzędników książęcych, w którym zwolnił wsie klasztorne od ciężarów prawa książęcego (Zbiór 1867, 20-21; Bukowski 2014, 718).

W podsumowaniu stwierdzić należy, że pierwszą uchwytną źródłowo fundacją rodu Odrowążów w Mogile był miejscowy kościół parafialny pod wezwaniem św. Bartłomieja, określany w najstarszych dokumentach jako kaplica zbudowana przez przodków biskupa Prandoty i zarazem przodków biskupa Iwona Odrowąża, pierwszego znanego z imienia właściciela Mogiły przed 1222 r., co pozwala uznać, że fundacja ta nastąpiła przed politycznym debiutem Iwona Odrowąża jako kanclerza książęcego w 1206 r. i, jak mogą świadczyć o tym roszczenia różnych potomków i dziedziców Prandoty w stosunku do Mogiły, wyrażone najwyraźniej w dokumencie z 1231 r., była najprawdopodobniej dziełem samego protopłasty rodu czyli komesa Prandoty Starszego.

W świetle starszych i nie w pełni opublikowanych odkryć archeologicznych, na podstawie miejsca znalezienia dwóch elitarnych zabytków z XII-XIII w. (enkolpionu i ostrogi), domniemany dwór Odrowążów można lokalizować w rejonie osady 62A w Mogile, identyfikowanej z historyczną wsią Ubysławice (wzmiankowaną w latach 1244 i 1266, po raz ostatni w 1294 r.), a związaną z pierwotną domeną Odrowążów w tym rejonie i pierwotnym uposażeniem kościoła św. Bartłomieja.

Dla powstania i rozbudowy opactwa w Mogile kluczowy okazał się patronat jaki roztaczali nad tym klasztorem dwaj biskupi krakowscy z rodu Odrowążów czyli Iwo Odrowąż z Końskich i Prandota Odrowąż z Białaczowa. Ze względu na zniszczenia spowodowane przez dwa kolejne najazdy mongolskie szczególnie ważny dla zachowanej do dzisiaj późno-romańskiej struktury materialnej opactwa okazał się pontyfikat ostatniego biskupa krakowskiego z rodu Odrowążów, który przed swoją śmiercią w 1266 r. zdążył dokończyć proces fundacji opactwa zapoczątkowany przez jego poprzednika i współrodowca.

WYKAZ SKRÓTÓW:

Kraków X-XIII	Kraków w chrześcijańskiej Europie X-XIII w. Katalog wystawy, Kraków.
MA	Materiały Archeologiczne, Kraków.
MANH	Materiały Archeologiczne Nowej Huty, Kraków.
Wiadomości Konserwatorskie	Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego, Kraków.

BIBLIOGRAFIA:

ŹRÓDŁA:

- Długosz Jan
1863 *Joannis Długosz senioris canonici cracoviensis Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis nunc primum e codice autographo editus* 1, Kraków.
1864 *Joannis Długosz senioris canonici cracoviensis Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis nunc primum e codice autographo editus* 2-3, Kraków.
1887 *Joannis Długossii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia. t. 1, Vitae episcoporum Poloniae. Catalogus episcoporum cracoviensium*, Kraków.
1984 *Charakterystyka diecezji krakowskiej. Katedra krakowska* (fragment I tomu *Liber beneficiorum*, przekład Julii Mruk), [w:] Polska Jana Długosza, red. H. Samsonowicz, Warszawa, 38-46.
2009 *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Księga pierwsza – księga druga do 1038*, (przekład Wandy Semkowicz-Zarembiny) Warszawa.
2009a *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Księga piąta – księga szósta 1140-1240*, (przekład Julii Mrukówny) Warszawa.
Galla Anonim
1999 *Kronika polska* (przekład Romana Grodeckiego), Kraków.
Gruneweg Martin
2010 *Opis budowli Krakowa*, (przekład Marcina Fabiańskiego), [w:] Marcin Fabiański, Złoty Kraków, Kraków, 243-268.
Ioannes de Dąbrówka
2008 *Commentum in Chronicam Polonorum Magistri Vincentii dicti Kadhubek*, ed. M. Zwiercan, Pomniki Dziejowe Polski, seria II, tom XIV, Kraków, 32.
Kronika wielkopolska
2010 *Kronika wielkopolska*, przekład Kazimierza Abgarowicza, wstęp i komentarz Brygidy Kürbis, Kraków.
Księga Henrykowska
2004 *Księga Henrykowska*, (przekład Romana Grodeckiego), Wrocław.
Lektor Stanisław z Krakowa
2007 *Życie i cuda świętego Jacka z Zakonu Braci Kaznodziejów* (przekład Tomasza Gałuszki OP), [w:] Święty Jacek Odrowąż. Studia i źródła, red. M. Zdanek, Kraków, 101-155.
Preussisches Urkundenbuch
1882 *Preussisches Urkundenbuch. Politische Abteilung. Die Bildung des Ordensstaats*, red. R. Philippi 1, cz. 1, Königsberg.
Sarnicki Stanisław
2015 *Księgi hetmańskie*, oprac. M. Ferenc, Kraków.
Zbiór
1867 *Zbiór dyplomów opactwa mogińskiego*. [w:] *Monografia Opactwa Cystersów we wsi Mogile opracowana i pamięci ubiegłych w r. 1864 pięciuset lat istnienia Akademii Krakowskiej*, Kraków 1867, cz. II, 1-25.

LITERATURA:

- Beltramo S.
2010 *L'abbazia cistercense di Santa Maria di Staffarda*, Architettura dei monasteri in Piemonte 1, Savigliano.
Białoskórska K.
2002 *Trzynastowieczna architektura kościoła opackiego w Mogile. Z badań nad pochodzeniem budowniczych*, [w:] *Magistro et Amico amici discipulique. Lechowi Kalinowskiemu w osiemdziesięciolecie urodzin*, Kraków, 197-234.
Bicz-Suknarowska M.
2019 *Morawica – romańska siedziba możnowładców małopolskich*, Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera 29, 149-160.
Bieniak J.
1985 *Polska elita polityczna XII wieku (Część II. Wróżda i zgoda)*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, 3, Warszawa, 13-74.
1990 *Polska elita polityczna XII wieku (Część III. Arbitrzy książąt – Krąg rodzinny Piotra Włostowica)*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, 4, Warszawa, 13-107.
2011 *Szawel z Końskich h. Odrowąż (zm. po 1144), możnowładca* [w:] *Polski słownik biograficzny* 47 (<https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/szawel-z-konskich-h-odrowaz>).
Bobrow R.
2006 *Plakieta środkowa krzyża*, [w:] *Kraków w chrześcijańskiej Europie X-XIII w. Katalog wystawy*, Kraków, 386-387, nota nr 5.

- Bojęś-Białasik A., Czechowicz J.
2015 *Late Romanesque convent church of the Norbertine sisters in Zwierzyniec in Cracow in the light of architectural research from 2010-2011*, Forum Urbes Medii Aevi XIII, 113-126.
- Bojęś-Białasik A., Niemiec D.
2013 *Kościół i klasztor dominikanów w Krakowie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych w latach 2010-2012*, [w:] Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów, Kraków, 257-313.
- 2016 *Strefa domu opackiego w klasztorze cystersów w Mogile w świetle badań archeologiczno-architektonicznych w latach 2013-2014*, Cistercium Mater Nostra. Studia et documenta 3, 37-59.
- 2016a *Klasztorne fundacje biskupa Iwona Odrowąża w świetle wyników badań archeologiczno-architektonicznych klasztoru dominikanów w Krakowie i opactwa cystersów w Mogile*, [w:] *Działalność fundacyjna biskupów krakowskich*, Kraków, 227-265.
- 2016b *Opactwa w Lubiężu, Trzebnicy i Mogile a początki cysterskiej architektury ceglanej na Śląsku i w Małopolsce w kontekście filiacyjnych zależności warsztatowych*, [w:] T. Janiak, D. Stryniak (red.), *Architektura sakralna w początkach państwa polskiego (X-XIII w.)*, Gnieźno, 459-506.
- Bukowski W.
1997 *Krzestawice*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. III, z. 2, 221-223.
- 2014 *Mogila*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. IV, z. 4, 687-754.
- Chorowska M.
2013 *Kaplica czy wieża? Interpretacja najstarszych relikwów zamku na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu w świetle badań z lat 2011/2012 oraz analogii europejskich*, [w:] K. Stala (red.), III Forum Architecturae Poloniae Medievalis I, Kraków 2013, 31-49.
- 2014 *Dylematy wokół zamku książęcego na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu w świetle badań archeologiczno-architektonicznych z lat 2011-2012 i 2014*, [w:] J. Kowalski Ratajczak (red.), *Katedra, ratusz, dwór. Wielkie miasta a władza świecka i kościelna w kulturze średniowiecznej Europy*, 137-163.
- Danielski W., Kuźmak K.
1995 *Bartłomiej Apostoł*, [w:] F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), *Encyklopedia katolicka II*, Lublin, 75-76.
- Dąbrowska E.
1962 *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie powiatu krakowskiego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace 51, Prace Archeologiczne 4, 7-132.
- Demetrykiewicz W., Krzyżanowski
1900 *Z protokołów posiedzeń Grona. Posiedzenie z dnia 16 października 1890 r.*, Teka Grona Konserwatorów Galicyi Zachodniej I, Kraków, 342-343.
- Deptuła C.
1997 *Iwon Odrowąż*, [w:] Wielgus, J. Duchniewski, M. Daniluk (red.), *Encyklopedia katolicka VII*, Lublin, 579-580.
- Dettloff P.
1997 *Barokowa fasada kościoła OO. Cystersów w Mogile*, Wiadomości Konserwatorskie 7, 133-140.
- 1998 *Dzieje restauracji i konserwacji kościoła OO. Cystersów w Mogile w XX w.*, Wiadomości Konserwatorskie 8, 63-82.
- Droba L.
1881 *Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami*, Kraków.
- Dużyk J.
1957 *Nowa Huta II. Od średniowiecza do XI wieku*, Kraków.
- Friedberg M.
1926 *Ród Łabędziów w wiekach średnich*, Lwów.
- Gabrys D.
2006 *Zespół płytek posadzkowych z kościoła Cystersów p.w. Najśw. Marii Panny i św. Wacława w Mogile*, [w:] Kraków X-XIII, 282-284.
- Gembarzewski B.
1926 *Muzeum Narodowe w Warszawie*, Kraków.
- Giźbert W., Woźniak Z.
1964 *Rolnicza osada w Nowej Hucie-Mogile*, MA 5, 69-81.
- Górski K.
1928 *Ród Odrowążów w wiekach średnich*, Lwów.
- Grochowski P.
2018 *Chrystian. Biskup Prus 1216-1245 i misja pruska jego czasów*, Dragacz.
- Gródek-Kciuk E.
1989 *Enkolpiony znalezione na terenie Polski. Próba klasyfikacji i datowania materiałów*, Przegląd Archeologiczny 36, 97-134.
- Hachulska-Ledwos R.
1971 *Wczesnośredniowieczna osada w Nowej Hucie-Mogile*, MANH 3, 7-210.
- 1972 *Materiały średniowieczne z Krakowa-Nowej Huty, stan. 1 (Mogila, rejon szpitala-centrum)*, MA 13, 171-182.
- Herrmann Ch., Winterfeld D. von
2015 *Zisterzienser*, [w:] *Mittelalterliche Architektur in Polen. Romanische und gotische Baukunst zwischen Oder und Weichsel I*, Petersberg, 97-183.
- Hilczerówna Z.
1956 *Ostrogi polskie: X-XIII wiek*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Wydział Historii

- i Nauk społecznych. Prace Komisji Archeologicznej 2.
- Jamka R.
1935 *Krótkie sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Mogile w pow. krakowskim*, Z Otchłani Wieków X/3, 45-47.
- Kawka T., Leszczyński H.
1999 *Kacice-Mogiła*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae II*, 98-112.
- Kopera F.
1904 *Pomniki Krakowa Maksymiliana i Stanisława Cerchów*, Kraków-Warszawa.
- Kruk M. P., Sulikowska-Gąska A., Wołoszyn M.
2006 *Sacralia Ruthenica. Dzieła staroruskie bądź z Rusią związane z metalu i kamienia w Muzeum Narodowym w Krakowie i w Muzeum Narodowym w Warszawie*, Warszawa.
- Kubica-Kabacińska E.
2005 *Materiały wczesnosłowiańskie z Krakowa Nowej Huty*, [w:] P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), *Archeologia o początkach Słowian*, Kraków, 597-604.
2005a *Tereny Nowej Huty (obecnych dzielnic XIV-XVI-II Krakowa) w VI-XIV wieku n.e.*, Krzysztofor. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa 23, 17-28.
2007 *Relikty romańskiego kościoła w Krakowie-Ruszczy*, [w:] K. Stala (red.), *I Forum Architecturae Poloniae Medievalis II*, Kraków, 95-103.
2010 *Relikty romańskiej świątyni w Krakowie Nowej Hucie-Ruszczy*, MANH 25, 161-172.
2012 *Enkolpion brązowy*, [w:] E. Firlet, M. Lempart (red.), *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Mogiła*. Katalog wystawy, Kraków, 134.
2016 *Krzyżyk (enkolpion)*, [w:] Chrzest 966, *Oblicza chrystianizacji*, (red.) A. Tyniec, Kraków, 60.
- Kubica-Kabacińska E., Mianowska I.
2006 *Rezultaty najnowszych badań prowadzonych w domniemanej kaplicy pocysterskiej w Kacicach, gm. Słomniki, woj. Małopolskie*, [w:] W. Chudziak, Moździoch (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, Toruń, 391-397.
2011 *Rezultaty badań przeprowadzonych w domniemanej kaplicy pocysterskiej w Kacicach*, [w:] K. Stala (red.), *II Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, Kraków, 461-469.
- Laberschek J.
1989 *Kacice*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. II, z. 2, Wrocław, 349-352.
- Labuda G.
1983 *Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji*, Poznań.
- Lempart M.
2011 *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Krzesławice*, Kraków.
- Lempart M., Górski J.
2009 *Zapomniane dziedzictwo Nowej Huty. Ruszcza i Branice*, Kraków.
- Lepszy K.
1929 *Oblężenie Krakowa przez arcyksięcia Maksymiljana (1587)*, Kraków.
- Leszczyńska-Skrętowa Z.
1985 *Brzegi*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. I, z. 2, Wrocław, 230-231.
- Leszczyńska-Skrętowa Z.
1985a *Dąbie*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. I, z. 3, Wrocław, 507-508.
- Łuszczkiewicz W.
1867 *Część artystyczna monografii Mogiły*, [w:] *Monografia Opactwa Cystersów we wsi Mogiła opracowana i pamięci ubiegłych w r. 1864 pięćset lat istnienia Akademii Krakowskiej poświęcona przez Towarzystwo Naukowe Krakowskie*, Kraków, 95-167.
1899 *Wieś Mogiła przy Krakowie, jej klasztor cysterski, kościółek farny i kopiec Wandy*, Kraków.
- Łużyńska E.
2002 *Architektura klasztorów cysterskich. Filie lubiąskie i inne cenobia śląskie*, Wrocław.
2016 *Cysterskie warsztaty budowlane związane z opactwem trzebnickim i ich transfery od trzeciej tercji XII do połowy XIII wieku*, [w:] T. Janiak, D. Stryniak (red.), *Architektura sakralna w początkach państwa polskiego (X-XIII w.)*, Gniezno, 423-457.
- Madyda-Legutko R., Poleski J., Krapiec M.
2005 *Studia nad geografią osadnictwa w górnym dorzeczu Wisły u schyłku starożytności i na początku średniowiecza*, [w:] P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), *Archeologia o początkach Słowian*, Kraków, ryc. 4, 5, 6, 8, 12.
- Malanek M.
1964 *Poszukiwania pierwotnych narzutów i malowideł w cysterskich kościołach Małopolski*, *Ochrona Zabytków* 17, z. 2, 50-62.
- Niemiec D.
2016 *Zagadkowy kopiec Wandy a osadnictwo wczesnośredniowieczne i opactwo cystersów w Mogiła pod Krakowem*, [w:] M. Wojenka, M. Wołoszyn (red.), *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu archeologicznym, historycznym i językoznawczym. Studia źródłoznawcze dedykowane Profesorowi Michałowi Parczewskiemu w 70-tą rocznicę urodzin*, Kraków-Rzeszów, 243-266.

- 2016a *Ornamentowane posadzki w kościołach romańskich na ziemiach polskich*, [w:] T. Janiak, D. Stryniak (red.), *Architektura sakralna w początkach państwa polskiego (X-XIII w.)*, Gniezno, 191-254.
- Orłowski T. H.
1984 *Czy Piotr Włost zbudował 70 kościołów? Z początków mecenatu artystycznego w dwunastowiecznej Polsce*, [w:] *Mecenas-kolekcjoner-odbiorca*, Warszawa, 39-54
- Parczewski M.
1988 *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Pilikowska B.
1994 *Fenomen krakowskich kopców*, [w:] R. Godula (red.), *Klejnoty i sekrety Krakowa*, Kraków, 291-323.
- Poleski J.
1992 *Podstawy i metody datowania okresu wczesnośredniowiecznego w Małopolsce*.
- Radwański K.
1965 *Sprawozdanie z badań nad przedlokacyjnym Krakowem w 1963 r.*, MA 6, 212-213.
2002 *Nekropola grobów kurhanowych na Krzemionkach wraz z monumentalnym Kopcem Krakusa – głównym ośrodkiem ceremonialnym krakowskiego centrum władzy w IX-X w.*, [w:] CIVITAS & VILLA. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej, 417-428.
2007 *Kraków przedchrześcijański*, [w:] J. Wyrozumski (red.), *Kraków-nowe studia nad rozwojem miasta*, Biblioteka Krakowska nr 150, Kraków, 89-119.
- Rajman J.
1996 *Klasztor Norbertanek na Zwierzyńcu w wiekach średnich*, Kraków.
2002 *Średniowieczne patronia krakowskie*, Kraków. *Kraków – zespół osadniczy, proces lokacji, mieszczanie do roku 1333*, Kraków.
- Reyman-Walczak B.
2016 *Monety. Kraków, Nowa Huta-Pleszów 49*, [w:] Chrzest 966, *Oblicza chrystianizacji*, (red.) A. Tyniec, Kraków, 92-97.
- Rozpędowski J.
1987 *Die Architektur der Zisterzienserinnenkirche in Trebnitz*, *Zeitschrift für Ostforschung Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa* 36/1-4, 161-174.
- Sas-Zubrzycki J.
1915 *Utwór kształtu. Nauka wstępna do znajomości stylów architektonicznych z rysunkami. Część trzecia i ostatnia*, Kraków.
- Sikora F.
1985 *Domaszów*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. I, z. 3, Wrocław, s. 595-596
- Słupecki L. P.
1998 *Monumentalne kopce Krakusa i Wandy pod Krakowem*, [w:] *Studia do dziejów cywilizacji*, Warszawa, 57-72.
2005 *Wanda leży w naszej ziemi co nie chciała Niemca? Problem czasu powstania i symbolicznego znaczenia Kopca Wandy w Mogile pod Krakowem* [w:] A. Pieniądz-Skrzypczak, J. Pysiak (red.), *Sacrum. Obraz i funkcja w społeczeństwie średniowiecznym*, Warszawa, 83-98.
- Snoch B.
1987 *Tragedia Piotra Włostowica*, Katowice.
- Sosnowski O.
1964 *Dzieje budownictwa w Polsce według Oskara Sosnowskiego do połowy XIII wieku*, oprac. Z. Świechowski, J. Zachwatowicz I, Warszawa.
- Spież OP J. A.
2007 *Św. Jacek Odrowąż*, Kraków.
- Szydlowski T.
1928 *Pomniki architektury epoki piastowskiej we województwach krakowskim i kieleckim*, Kraków.
- Szyma M.
1997 *Architektura kościoła Cystersów w Mogile w XIII i XIV wieku. Fazy budowy i ich datowanie*, *Wiadomości Konserwatorskie* 7, 141-162.
2000 *Ikonografia kościoła Cystersów w Mogile w pierwszej fazie jego budowy. Przyczynek do badań nad działalnością fundacyjną Iwona Odrowąży*, [w:] *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej. Materiały z konferencji naukowej odbytej w klasztorze oo. Cystersów w Mogile z okazji 900 rocznicy powstania Zakonu Ojców Cystersów*, (red.) A. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań, 570-580.
- Szyper B.
2006 *Baza portalu (?) z rzeźbą lwa o dwóch tułowach*, [w:] *Kraków X-XIII* 333, noty nr 29 i 30.
- Świechowski Z.
1956 *Znaczenie kościoła w Prandocinie*, *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* I, z. 1, 13-26.
1961 *Wczesne budownictwo ceglane w Polsce*, *Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu* I, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, 83-124.
2007 *Wczesna architektura ceglana pomiędzy Odrą i Wisłą*, [w:] *Artifex doctus. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gądomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin* I, Kraków, 243-251.
- Tazbirowa J.
1966 *Polityczna rola Iwona Odrowąży*, *Przegląd Historyczny* 57/2, 199-212.
- Tomkowicz S.
1906 *Powiat Krakowski*, Teka Grona Konserwatorów Galicyi Zachodniej II, Kraków, 1-342.

- Trajdos T. M.
2008 *Dominikanie w Kijowie za czasów św. Jacka*, [w:] E. Mateia, A. Pobóg-Lenartowicz, M. Ro-
wińska-Szczepaniak (red.), *Święty Jacek*
i dziedzictwo dominikańskie, Opole, 61-74.
- Trawkowski S.
1985 *Prędota Stary*, [w:] *Polski Słownik biograficz-
ny* 28, 445-447.
1985a *Prędota (Prandota)*, [w:] *Polski Słownik bio-
graficzny* 28, 447-452.
- Ulanowski B.
1885 *Drugi napad Tatarów na Polskę*, Rozprawy
i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Histo-
ryczno-Filozoficznego Akademii Umiejętno-
ści w Krakowie 18, 275-325.
- Untermann M.
2001 *Forma Ordinis. Die mittelalterliche Baukunst
der Zisterzienser*, Munich-Berlin.
2007 *Aspekte archäologischer Forschung in Ziste-
rzienserklöstern* [w:] *Zisterzienser im Norden.*
Neue Forschungen zur Klosterarchäologie,
(red.) R. Bärenfänger, Leidorf 2007, 11-19.
- Wawrzeniecki M.
1919 *O krzyżu romańskim brązowym wykopanym
w polu koło Słomnik pod Miechowem, a znaj-
dującym się w Muzeum przemysłu i rolnictwa
w Warszawie*, *Prace Komisji Historii Sztuki*
I, z. 1, XVII-XVII.
- Wędzki A.
2014 *Miechów w średniowieczu. Studia z dziejów mia-
sta i klasztoru. Zagadka Jaksy*, Warszawa.
- Wiater E.
2015 *Wierny Pies Pański. Biografia św. Jacka Odro-
wąża*, Kraków.
- Wieczorek S.
1996 *Zwiefalten i Polska w pierwszej połowie XII
wieku*, *Kwartalnik Historyczny*, r. CIII, z. 4,
23-55.
- Wołoszyn M., Kubica-Kabacińska E.
2006 *Krzyżyk-enkolpion*, [w:] *Kraków w chrześci-
jańskiej Europie X-XIII w. Katalog wystawy*,
Kraków, 387, nota nr 6.
- Woroniecki J. OP
2007 *Św. Jacek Odrowąż i sprowadzenie Zakonu Ka-
znodziejskiego do Polski*, Kraków-Katowice.
- Woźny M.
2009 *Starania Włodzimierza Demetrykiewicza o kon-
serwację Kopca Wandy w Mogile pod Krakowem
w latach 1908-1914*, *Materiały Archeologicz-
ne* 37, 177-185.
- Wójcik M. L.
1993 *Ród Gryfitów do końca XIII wieku. Pochodze-
nie-genealogia-rozsiedlenie*, Wrocław.
- Zachwatowicz J.
1934 *Detale architektoniczne kościoła klasztornego
w Mogile*, *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury*,
r. 3, nr. 2.
- Zaitz E.
2006 *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie
Krakowa*, [w:] *Kraków w chrześcijańskiej
Europie X-XIII w. Katalog wystawy*, Kraków,
221-272.
2013 *Kraków-Mogiła, ul. Klasztorna. Klasztor OO
Cystersów - dziedziniec zachodni. Sprawozda-
nie z prac archeologicznych przy przebudowie
nawierzchni dziedzińca zewnętrznego po za-
chodniej stronie klasztoru*, Kraków (maszyno-
pis a archiwum WOSZ W Krakowie).
- Zaitz E., Zaitz M.
2014 *Przemiany zachodniego dziedzińca w opactwie
Cystersów w Mogile*, *Krzysztofory. Zeszyty Na-
ukowe Muzeum Historycznego Miasta Krako-
wa* 32, Kraków, 161-184.
- Zdanek M.
2000 *W sprawie procesu fundacyjnego opactwa w Mo-
gile*, *Nasza Przyszłość* 94, 85-118.
2001 *Proces implantacji opactwa cystersów w Mogile*,
Nasza Przyszłość 96, 515-549.
- Żurowski J.
1935 *Wiadomości historyczne, dotyczące się budowy
i wyglądu kopców Krakusa i Wandy*, *Sprawo-
zdania z czynności i posiedzeń Polskiej Aka-
demii Umiejętności* XL, nr 3, 94-97.
1935a *Nazwy na określenie kopców Krakusa i Wandy,
występujące w źródłach historycznych*, *Sprawo-
zdania z czynności i posiedzeń Polskiej Aka-
demii Umiejętności* XL, nr 3, 97-98.

Medieval Odrowąż Family foundations before the year 1266 in Mogiła near Kraków
Summary

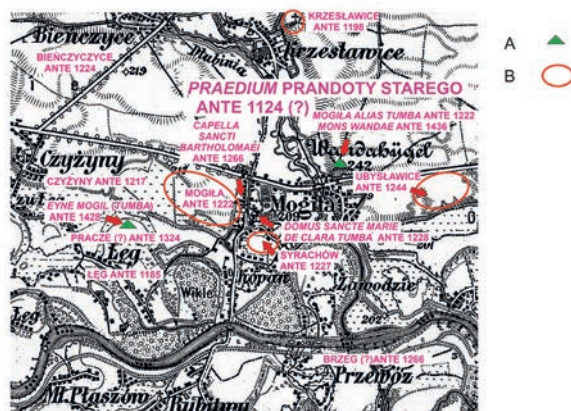
The first Odrowąż Family foundation in Mogiła perceptible in written sources was a local parish church under the vocation of St Bartholomew, described in the earliest documents as a chapel built by ancestors of bishop Prandota and at the same time by the ancestors of bishop Iwo Odrowąż, the first Mogiła owner known by name before the year 1222. It makes possible to consider that this foundation took place before his political debut as duke's chancellor in the year 1206. As claims of various Prandota's descendants and successors expressed in a document dated to the year 1231 testify, the chapel was most probably achievement of *komes* Prandota Magnus, the founder of the family.

In the light of earlier and not fully published archaeological discoveries of two elite artefacts dated to the 12th-13th century (encolpion and spur), the presumed Odrowąż Family's manor house should be localized in region of settlement 62A in Mogiła identified with historic village of Ubysławice (mentioned in the years 1244 and 1266, for the last time in 1294), linked with original Odrowąż Family's demesne in this region and St Bartholomew's church.

This article makes an attempt to reconstruct the original *praedium* of Odrowąż Family in Mogiła region before the year 1222 – on the basis of written sources and archaeological materials it should be stated that presumed ownership of Prandota Magnus included villages in Mogiła and Ubysławice from the south and village in Krzesławice from the north. From

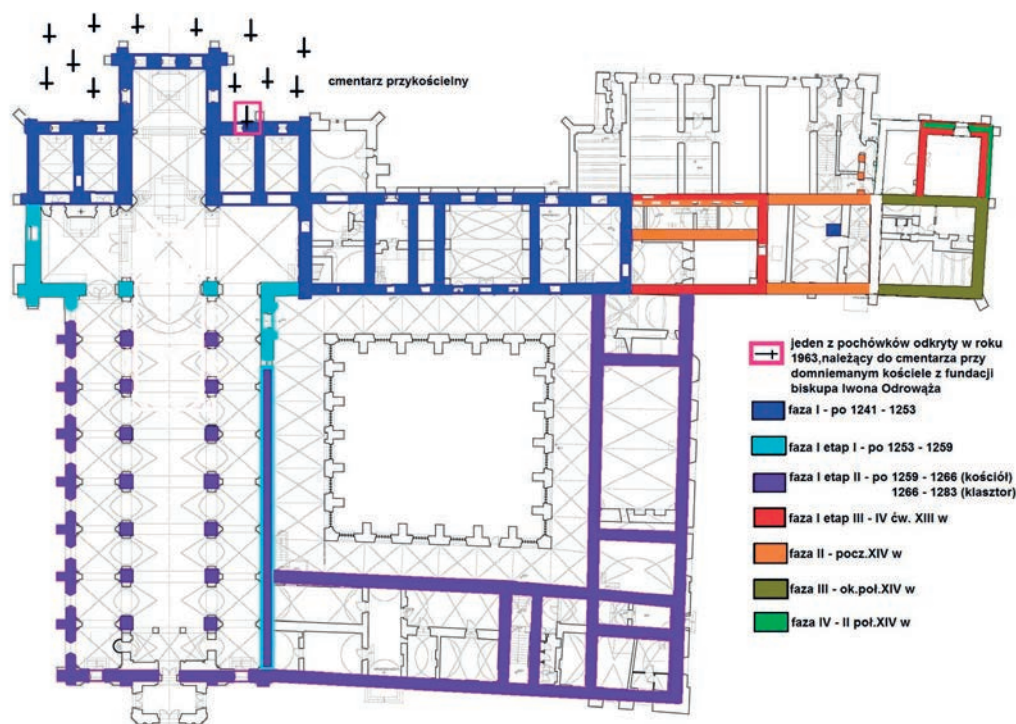
the east, the 12th century demesne of Odrowąż family could be adjacent to demesne of Łabędź family and landed properties of Peter Włostowic descendants located in adjacent Pleszów nearby lost wooden (?) St Vincent's church, perhaps in a region of site 49 in Pleszów with discovered there abundant elite deposits dated from the half of the 11th to the half of the 12th century. Further to the east in the 12th and 13th centuries we may identify the complex of manors belonging to the House of Griffin (Gryfita) with its main centre in Ruszcza, testified by discoveries of relics of the church in this village.

For the establishment and development of the Mogiła Abbey crucial was the patronage of two Cracovian bishops from Odrowąż Family, i.e. Iwo Odrowąż from Końskie and Prandota Odrowąż from Białaczów. On the account of destructions caused by two following Mongol invasions, especially important for preserved up to now late-Romanesque material structure of the abbey was the pontificate of the last Cracovian bishop from the Odrowąż Family who managed to finish before his death in the year 1266 the process of foundation of the abbey initiated by his ancestor and member of his family. With the period of bishop Prandota foundations in Mogiła before the year 1266, the only preserved element of the 13th-century church furnishings should be linked, i.e. the wooden baptismal font with late-Romanesque motif of chain interlace ornament.

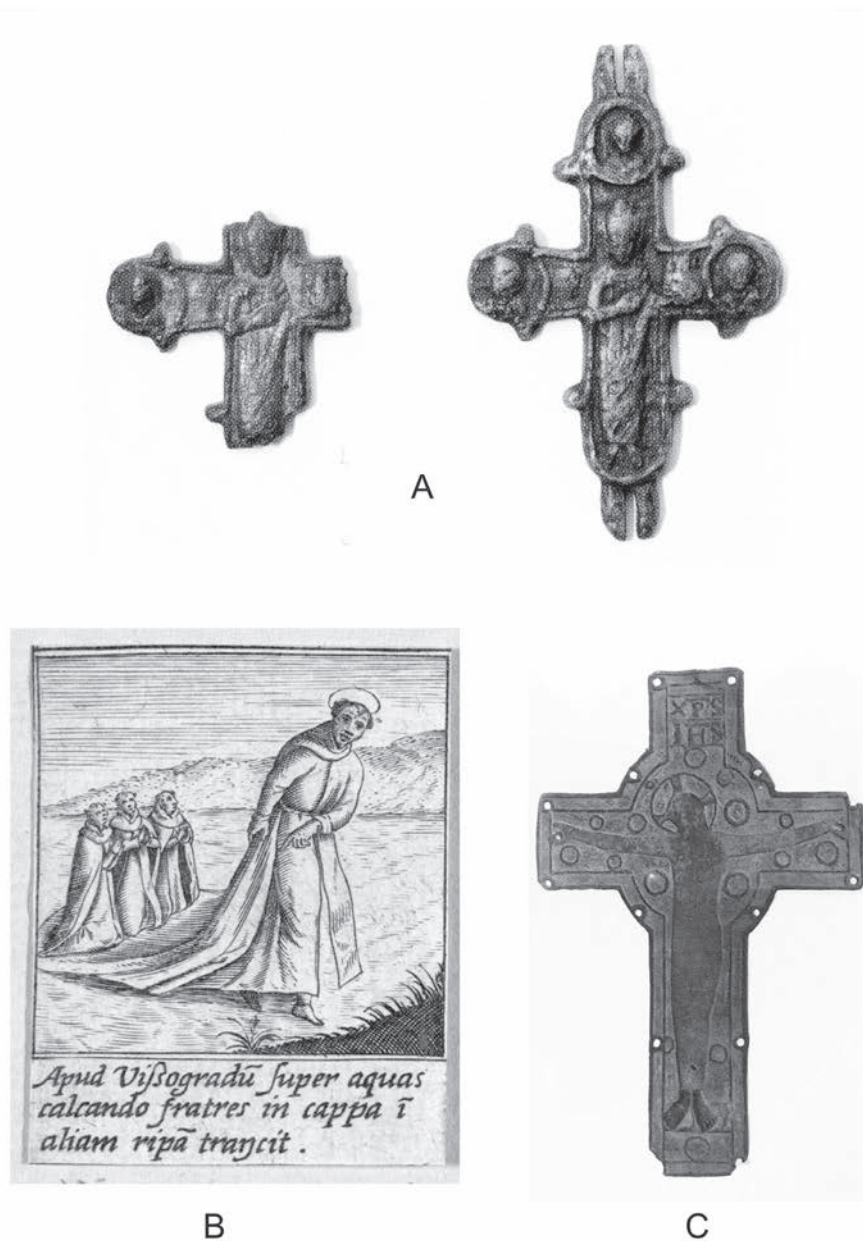
Ryc. 1. Próba rekonstrukcji zasięgu terytorialnego pierwotnego dominium rodu Odrowążów w rejonie Mogiły i Krzesławic oraz Ubysławic sprzed 1222 r. na podstawie konfrontacji studiów historycznych z wynikami badań archeologicznych na podkładzie austro-węgierskiej mapy z 1888 r.: A – kopce określone w średniowiecznych źródłach pisanych jako mogiły; B – zasięg osad z XII-XIII w. potwierdzonych archeologicznie. Oprac. D. Niemiec z wykorzystaniem wyników badań M. Zdanka (2000; 2001) i W. Bukowskiego (2014) oraz E. Dąbrowskiej (1962), M. Parczewskiego (1988), J. Poleskiego (1992), E. Kubicy-Kabacińskiej (2005) i E. Zaitza (2006)

Fig. 1. Attempt of reconstruction of territorial extent of original dominium of Odrowąż Family in Krzesławice, Mogiła and Ubysławice before the year 1222 on the basis of confrontation of historical studies with results of archaeological research on the background of Austro-Hungarian map from the year 1888: A – mounds defined in Medieval sources as graves; B – extent of archaeologically testified settlements dated to the 12th – 13th century. Elaborated by D. Niemiec with the use of results of research of: M. Zdanek (2000; 2001) and W. Bukowski (2014) and E. Dąbrowska (1962), M. Parczewski (1988), J. Poleski (1992), E. Kubica-Kabacińska (2005) and E. Zaitz (2006)

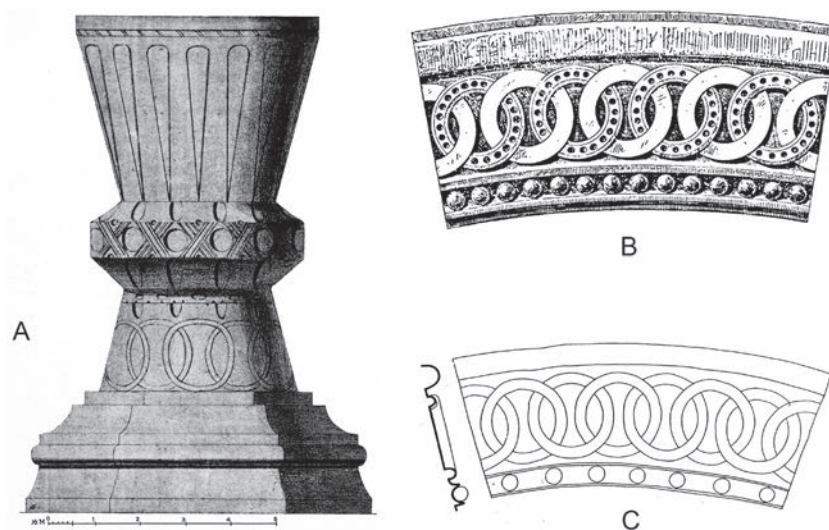
Ryc. 2. Plan z próbą rekonstrukcji rozwoju przestrzennego opactwa cystersów w Mogiła do końca XIII w. na podstawie wyników badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych do 2016. Oprac. A. Bojęś-Białasik i D. Niemiec (repr. za: Bojęś-Białasik, Niemiec 2016, 472, Ryc. 10)

Fig. 2. Plan with the attempt of reconstruction of spatial development of the Cistercian Monastery in Mogiła until the end of the 13th century on the basis of archaeological and architectural research conducted until the year 2016. Elaborated by A. Bojęś-Białasik and D. Niemiec (reproduction after: Bojęś-Białasik, Niemiec 2016, 472, Fig. 10)

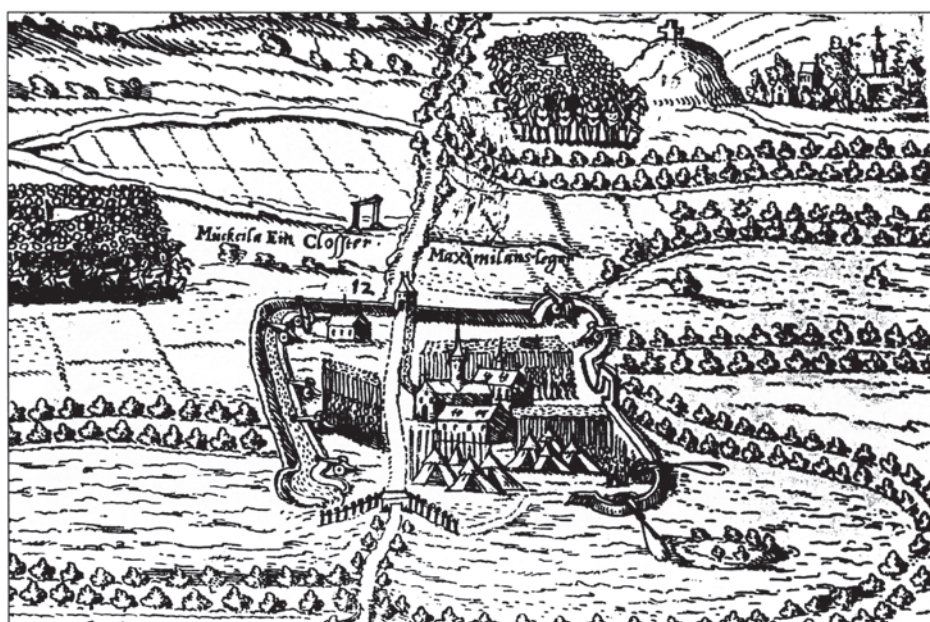
Ryc. 3. Enkolpion typu kijowskiego odkryty na stan. 62A w Mogile z przestawieniem św. Borysa z XII i 1. połowy XIII w. (A – z lewej oryginalny fragment krzyżyka; z prawej rekonstrukcja całego krzyżyka wg publikacji M. Wołoszyna i E. Kubicy-Kabacińskiej (2006)) wraz ze sceną cudu św. Jacka Odrowąża na rzece Dniepr lub Wiśle (?) pod staroruskim lub mazowieckim (?) Wyszogrodem (B – grafika Johanna Sadelera z lat 1595-1600 ze zbiorów Rijksmuseum w Amsterdamie opublikowana pod adresem: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.169125>) oraz krzyżowe okucie limuzyjskie księgi liturgicznej z XII w. odkryte pod Słomnikami ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie (C) wg M. Gembarzewskiego (1926)

Fig. 3. Encolpion of the Kiev type discovered at site 62A in Mogiła with the image of St. Boris dated to the 12th and the 1st half of the 13th century (A – from the left – original fragment of the crucifix; from the right – reconstruction of the complete crucifix according to M. Wołoszyn and E. Kubica-Kabacińska (2006)) and a scene of the miracle of St. Hyacinth of Poland (Jacek Odrowąż) on the Dnieper or Vistula (?) river beneath Old Russian or Mazovian (?) Wyszogród (B – graphic by Johann Sadeler from the years 1595-1600 from the collection of Rijksmuseum in Amsterdam published at: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.169125>) and a liturgical book cover fitting with crucifix from Limoges from the 12th century discovered nearby Słomniki, from the collection of the National Museum in Warsaw (C) according to M. Gembarzewski (1926)

Ryc. 4. Drewniana chrzcielnica z kościoła św. Bartłomieja w Mogiła zdobiona późnoromańskim motywem plecionki łańcuchowej (A) rys. S. Cerchy wg publikacji F. Kopery (1904) wraz z analogiami w postaci późnoromańskiego detalu ceramicznego z kościoła św. Jakuba w Sandomierzu (B) wg publikacji J. Sasa-Zubrzyckiego (1915) oraz detalu z kościoła św. Stanisława w Chlewiskach po 1253 r. (C) wg publikacji Z. Świechowskiego (1961)

Fig. 4. Wooden baptismal font from St Bartholomeo's church in Mogiła decorated with Late Romanesque motif of chain interlace (A). Drawn by S. Cerchy according to: F. Kopera (1904) with analogies in the form of Late Romanesque ceramic detail from St. Jacob church in Sandomierz (B) according to J. Sasa-Zubrzycki (1915) and a detail from St. Stanislaus church in Chlewisko after the year 1253 (C) according to Z. Świechowski (1961)

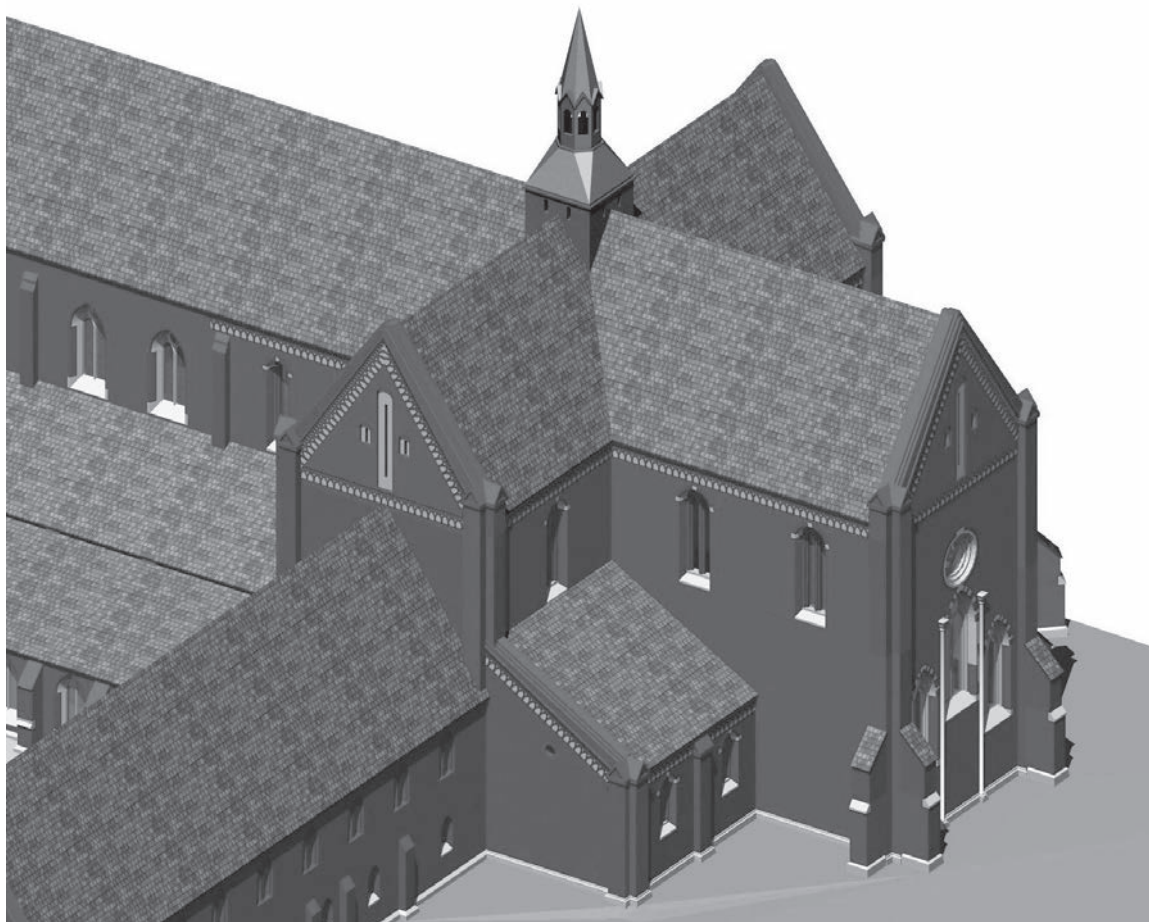
Ryc. 5. Najstarsze przedstawienie ikonograficzne kopca Wandy zwieńczonego krzyżem w sąsiedztwie zabudowań opactwa cystersów w Mogiła oraz kościoła św. Bartłomieja – akwaforta wykonana przez Adolfa Lautensacka w 1587 r. w czasie oblężenia Krakowa przez Maksymiliana Habsburga (repr. za: K. Lepszy 1929, Ryc. po s. 46)

Fig. 5. The earliest iconographic image of Wanda's Mound topped by the cross in vicinity of the Cistercian Monastery in Mogiła and St. Bartholomeo's church – aquaforte by Adolf Lautensack from the year 1587 from the period of city siege by Maximilian Habsburg (reproduction after: Lepszy 1929, Fig. after page 46)

Ryc. 6. Dwa niemal identyczne detale kamienne ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie interpretowane jako narożniki cokołu ościeży późnoromańskiego portalu z zachodniej fasady kościoła w Mogile (?) z rzeźbionymi wizerunkami lwów o dwóch tułowiach stanowiących oparcie węgarów portalu. Repr. fotografii w opracowaniu D. Niemca opublikowanych na stronie internetowej MNK pod adresem: <https://zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/katalog/112790> oraz <https://zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/katalog/113517>

Fig. 6. Two almost identical stone details from the collection of the National Museum in Kraków interpreted as corners of the reveal plinth from the Late Romanesque portal from the western façade of the church in Mogiła (?) with engraved images of double-body lionssupporting jambs of the façade. Reproduction of the photo elaborated by D. Niemiec on the basis of publications at website of the National Museum in Kraków: <https://zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/katalog/112790> and <https://zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/katalog/113517>

Ryc. 7. Próba rekonstrukcji bryły kościoła i skrzydła wschodniego klasztoru w Mogile w czasach pontyfikatu biskupa krakowskiego Prandoty Odrowąża z Białaczowa w momencie konsekracji świątyni w 1266 r. Oprac. J. Czechowicz (repr. za: Bojś-Białasik, Niemiec 2016, 471, Ryc. 9)

Fig. 7. Attempt of reconstruction of the form of the church and the eastern wing of the monastery in Mogiła in times of the pontificate of Cracovian bishop Prandota Odrowąż from Białaczów in the moment of the consecration of the temple in the year 1266. Elaborated by J. Czechowicz (reproduction after: Bojś-Białasik, Niemiec 2016, 471, Fig. 9)

Ryc. 8. Rekonstrukcja fragmentu późnoromańskiej posadzki ceramicznej pochodzącej z kościoła cysterskiego w Mogiła z figuralnymi przedstawieniami koziołków (jednorożców?) i koników (osiołków?).
Oprac. D. Niemiec na podstawie publikacji D. Gabryś (2006)

Fig. 8. Reconstruction of a fragment of Late Romanesque ceramic flooring from Cistercian church in Mogiła with figural images of baby goats (unicorns?) and baby horses (baby donkeys?).
Elaborated by D. Niemiec on the basis of D. Gabryś (2006)

Ryc. 9. Wybór późnoromańskich ceramicznych płytek posadzkowych znalezionych na terenie opactwa w Mogile z plecionkowymi motywami geometrycznymi i florystycznymi. Oprac. U. Bąk

Fig. 9. Juxtaposition of ceramic floor tiles decorated with interlace geometrical and floristic motives discovered in the area of the monastery in Mogiła. Elaborated by U. Bąk

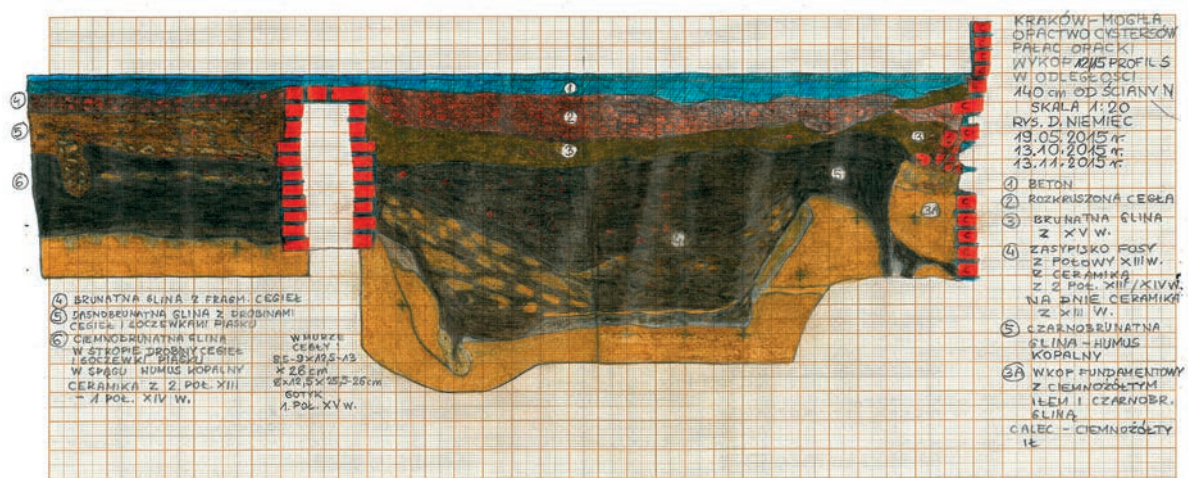
Ryc. 10. Średniowieczne glazurowane dachówki korytkowe z 2. połowy XIII w. odkryte w warstwach z 1. połowy XIV w. w strefie pałacu opackiego w Mogiła (A-B) oraz fragment płaskiej dachówki typu karpiówka odkrytej w warstwie z 2. połowy XIII w. w sąsiedztwie kaplicy opackiej (C). Oprac. U. Bąk

Fig. 10. Medieval glazed semi-cylindrical roof tiles from the 2nd half of the 13th century discovered in layers from the 1st half of the 14th century within the zone of the Abbot's Palace in Mogiła (A-B) and a fragment of flat roof tile discovered in a layer from the 2nd half of the 13th century in the vicinity of the Abbot's Chapel. Elaborated by U. Bąk

Ryc. 11. Lokalizacja najważniejszych średniowiecznych obiektów archeologicznych odkrytych w latach 2013-2016 w strefie pałacu opackiego i przeoratu w Mogiła, w tym relikwów budynku szkieletowego i umocnionej fosy kanału wodnego z połowy XIII w. Oprac. D. Niemiec

Fig. 11. Location of the most important medieval archaeological features discovered in the years 2013-2016 within the zone of Abbot's Palace and Priorate in Mogiła, including relics of a framed house and fortified moat of the water channel from the half of the 13th century. Elaborated by D. Niemiec

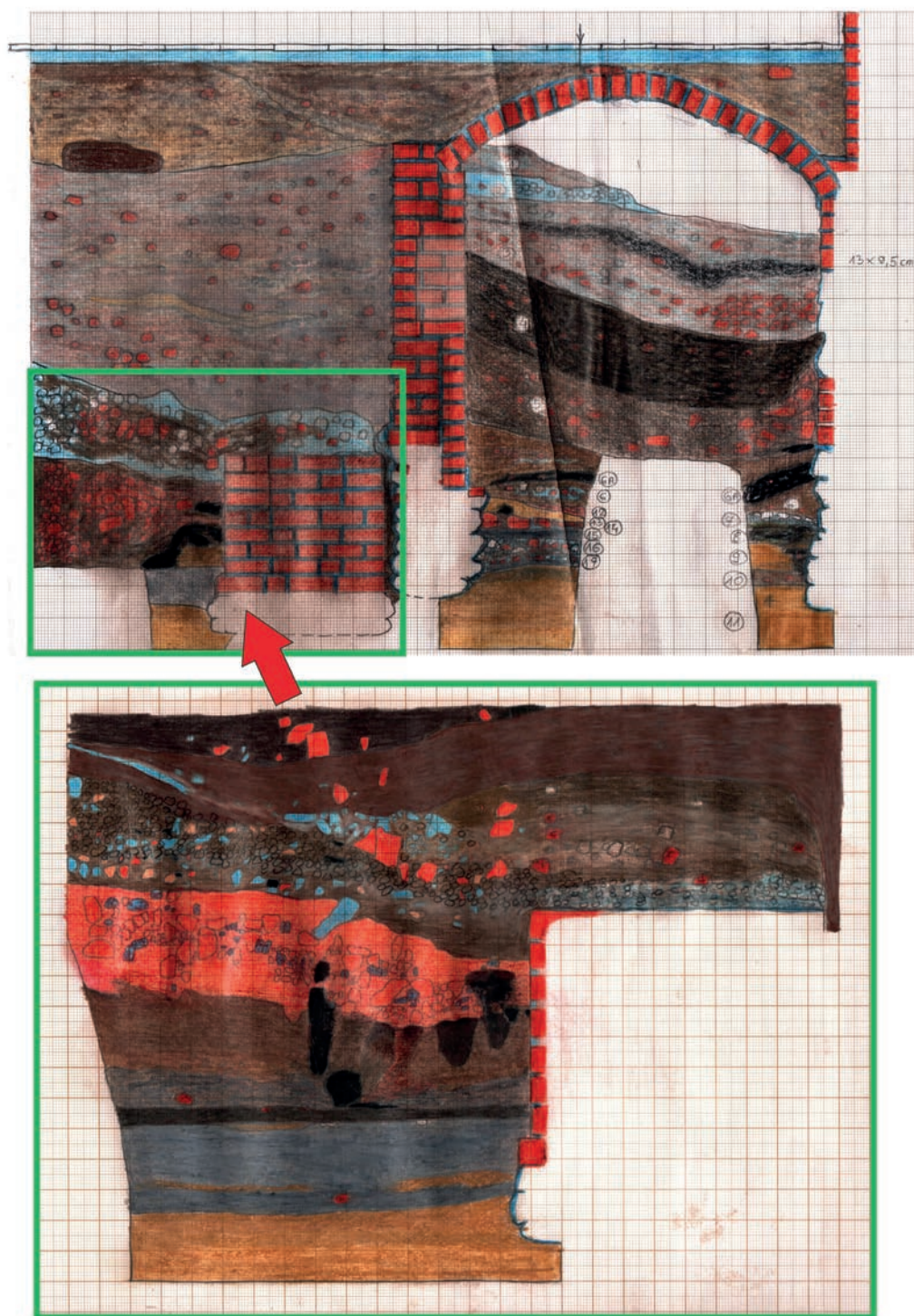
Ryc. 12. Opactwo cystersów w Mogiła. Pałac opacki. Przekrój przez pozostałości zasypanego kanału wodnego z połowy XIII w. z relikami oszalowania stoków fosy, struktury zlokalizowanej wzdłuż wschodniej ściany XIII-wiecznego skrzydła wschodniego klasztoru. Rys. D. Niemiec

Fig. 12. Cistercian Abbey in Mogiła. Abbot's Palace. Cross-section through remains of a sealed water channel from the half of the 13th century with relics of timbering of moat slopes (stricter localized along the eastern wall of the 13th-century wing of the eastern monastery). Drawn by D. Niemiec

Ryc. 13. Fragmenty późnośredniowiecznych dzbanków zdobionych radełkiem i stempelkami z XIII/XIV w. odkrytych w obrębie namuliska kanału wodnego z połowy XIII w. rozpoznanego archeologicznie w strefie pałacu opackiego w Mogiła. Oprac. U. Bąk i D. Niemiec

Fig. 13. Fragments of Late Medieval jugs decorated with a jagger or impressed ornaments from the turn of the 13th and 14th century discovered in a silt of the water channel from the 13th century archeologically recognized in the zone of Abbot's Palace in Mogiła. Elaborated by U. Bąk and D. Niemiec

Ryc. 14. Opactwo cystersów w Mogile. Przekrój ceglano punktowego z połowy XIII w. z relikami spalonej konstrukcji szachulcowej i glinianym klepiskiem podłogi odkrytymi podczas badań archeologicznych w zachodniej części przeoratu (szczegółowy rysunek z elementami konstrukcji z XIII w. u dołu narysowany po pionowym przycięciu profilu). Rys. D. Niemiec i J. Olbrot

Fig.14. Cistercian monastery in Mogiła. Cross-section of brick point foundation from the half of the 13th century with relics of burnt half-timbered construction and clay threshing floor discovered during archaeological research in the western part of the Priorate (detailed draw with elements of the 13th-century construction below).

Drawn by D.Niemiec and J. Olbrot

